МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: РОЗВИТОК КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПІЇ

Виконала: студентка 2 курсу,
групи 8.0533-з-2-дн
спеціальності 053– Психологія
Каздоба Тетяна Юріївна
Керівник: Залановська Л. І., к. психол. н.,
доцентка кафедри психології
Рецензент: Мосол Н.О., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Запоріжжя

2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Каздобі Тетяні Юріївні

1. Тема роботи Розвиток креативного мислення у підлітковому віці засобами арт-терапії

керівник роботи Залановська Л. І., канд. психол. наук, доцентка кафедри психології затверджені наказом ЗНУ від «20» 02.2024 року №316-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: здійснити аналіз наукової літератури щодо теоретичних основ розвитку креативного мислення; розглянути основні підходи характеристик креативного мислення; теоретично обґрунтувати актуальність розвитку креативного мислення у підлітковому віці; провести теоретико-методологічний аналіз застосування методів арт-терапії для розвитку креативного мислення; розробити програми розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії.

5. Перелік графічного матеріалу: 3 таблиці, 3 рисунки.

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Залановська Л. І., доцент		
Розділ 1	Залановська Л. І., доцент		
Розділ 2	Залановська Л. І., доцент		
Розділ 3	Залановська Л. І., доцент		
Висновки	Залановська Л. І., доцент		

6. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень – лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень – травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	серпень – вересень 2024 р.	Виконано
7	Оформлення роботи	жовтень 2024	Виконано
8	Проходження нормоконтролю	листопад 2024 р.	Виконано
9	Рецензування	січень 2025 р.	Виконано
8	Захист	лютий 2025 р.	Виконано

Студент _____ Т.Ю. Каздоба

Керівник роботи _____Л. І. Залановська

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 80 сторінок, 3 таблиці, 3 рисунки, 38 джерел, 4 додатка.

Об’єкт дослідження – креативне мислення у підлітковому віці.

Предмет дослідження – особливості розвитку креативного мислення в підлітковому віці.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність застосування арт-терапії для розвитку креативного мислення у підлітковому віці.

Методи дослідження: аналітичний, теоретико методологічний, емпіричний, математично-статистичний.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному вивченні впливу арт-терапевтичних методів на розвиток креативного мислення підлітків та розкривається через низку важливих аспектів. У роботі вперше систематизовано та експериментально перевірено вплив різних форм арт-терапії на розвиток таких компонентів креативного мислення підлітків як гнучкість, оригінальність та швидкість генерування ідей.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у створенні ефективної програми розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії, яка може бути впроваджена у роботу освітніх закладів, психологічних центрів та інших установ, що працюють з підлітками.

Галузь використання: отримані результати є корисними для психологів, арт-терапевтів і педагогів, зокрема щодо використання арт-терапевтичних методик для стимулювання творчого мислення підлітків.

КРЕАТИВНЕ МИСЛЕННЯ, ПІДЛІТКОВИЙ ВІК, АРТ-ТЕРАПІЯ, ГРУПОВА АРТ-ТЕРАПІЯ, АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНА ПРОГРАМА, ТВОРЧЕ САМОВИРАЖЕННЯ.

SUMMARY

Kazdoba T.Y. Development of Creative Thinking in Adolescence by Means of Art Therapy

Master’s thesis: 104 pages, 3 tables, 3 figures, sources, 4 applications.

Purpose: to theoretically justify and experimentally verify the effectiveness of using art therapy for developing creative thinking in adolescence.

Object of research: creative thinking in adolescence.

Subject of research: peculiarities of the development of creative thinking in adolescence.

Research methods: analytical, theoretical-methodological, empirical, mathematical-statistical. The following research methods were used to solve the tasks and achieve the set goal:

- theoretical: analysis, synthesis, comparison, generalization and interpretation of information obtained during theoretical study of scientific literature;

- empirical: observation; confirmatory experiment which used the following techniques: "Brief Test of Creative Thinking" by E.P. Torrance; diagnostic methodology of creative abilities "Circles" (variant of M. Warteg's "Circles" method); "Unusual Uses" methodology (I. Averina); author's questionnaire;

- mathematical and statistical methods of processing research results: descriptive statistics methods, comparative analysis.

The scientific novelty of the research lies in the comprehensive study of the influence of art therapy methods on the development of adolescents' creative thinking and is revealed through a series of important aspects. For the first time, the work systematically analyzed and experimentally verified the impact of various forms of art therapy on the development of such components of adolescents' creative thinking as flexibility, originality, and speed of idea generation.

The research significantly expanded theoretical understanding of art therapy's role in shaping an adolescent's creative potential, identifying specific conditions and factors that contribute to activating creative thinking.

The work proposes an innovative approach to structuring art therapy sessions, taking into account individual characteristics of adolescents' creative development and their psychological barriers.

An assessment of creative thinking levels in adolescents aged 11-13 was conducted, and a corrective program was developed for its development through art therapy, followed by effectiveness analysis. The developed art therapy techniques and methods are successfully adapted for individual and group work with adolescents of different age categories and creativity development levels. They have shown their effectiveness both in working with gifted children and with adolescents who have difficulties in creative self-expression.

The practical significance of the obtained research results lies in creating an effective program for developing adolescents' creative thinking through art therapy methods, which can be implemented in educational institutions, psychological centers, and other facilities working with adolescents.

Field of application: the obtained results are beneficial for psychologists, art therapists, and educators, particularly regarding the use of art therapy techniques for stimulating creative thinking in adolescents.

The thesis includes an introduction, three chapters, conclusions, a list of references, and appendices.

Keywords: creative thinking, adolescence, art therapy, group art therapy, art-therapeutic program, creative self-expression.

ЗМІСТ

ВСТУП……..8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ……..13
1.1. Аналіз досліджень креативного мислення у психологічній науці.....13
1.2. Основні підходи щодо розгляду питання основних характеристик креативного мислення……...18
1.3 Характеристики креативного мислення у підлітковому віці……..28
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ ……42
2.1. Організація та методичне забезпечення дослідження……42
2.2. Результати дослідження креативного мислення у підлітковому віці……56
РОЗДІЛ 3. АПРОБАЦІЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВПРОВАДЖЕННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ…….65
3.1. Особливості застосування арт-терапії для розвитку креативного мислення…….65
3.2. Програма розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії……..69
3.3. Оцінка ефективності арт-терапевтичної програми та рекомендації щодо її застосування……...72
ВИСНОВКИ……...75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ…….....77
ДОДАТКИ……..81

ВСТУП

В епоху динамічних трансформацій, посиленої інтеграції світових спільнот та стрімкого розвитку технологій, креативне мислення набуває статусу не лише бажаної, але й критично важливої компетенції для ефективної адаптації та повноцінної самореалізації індивіда. Здатність до творчого підходу постає визначальним чинником у подоланні комплексних викликів, генеруванні інноваційних рішень та досягненні високих результатів у різноманітних аспектах людської діяльності.

У світі, де зміни відбуваються з безпрецедентною швидкістю, креативне мислення дозволяє індивідам та організаціям швидко пристосовуватися до нових умов, переосмислюючи існуючі підходи та створюючи нові стратегії. Воно виступає рушійною силою інновацій, які, в свою чергу, є ключовим фактором економічного зростання та прогресу суспільства. Здатність генерувати оригінальні ідеї та втілювати їх у життя стає все більш цінною на ринку праці, визначаючи конкурентоспроможність як окремих фахівців, так і цілих організацій та країн.

Глобальні виклики сучасності, такі як кліматичні зміни, соціальна нерівність чи пандемії, вимагають нестандартних підходів та міждисциплінарних рішень, які можливі лише за умови застосування креативного мислення. В умовах глобалізації та посилення конкуренції, креативність стає ключовим фактором диференціації, дозволяючи створювати унікальні продукти, послуги та рішення. Крім того, розвиток креативного мислення сприяє розширенню світогляду, підвищенню самооцінки та загальному покращенню якості життя індивіда через реалізацію його творчого потенціалу.

Зважаючи на зростаючу роль креативності, системи освіти та професійної підготовки мають адаптуватися, щоб забезпечити розвиток цієї ключової компетенції. Це передбачає впровадження методик навчання, що стимулюють

творче мислення та експериментування, інтеграцію міждисциплінарних підходів у навчальні програми, створення освітнього середовища, що заохочує інновації та толерантне ставлення до помилок як частини процесу навчання. Важливим аспектом стає розвиток програм безперервної освіти, спрямованих на підтримку креативного потенціалу протягом усього життя.

Таким чином креативне мислення перетворюється з додаткової переваги на фундаментальну необхідність, що визначає здатність індивідів, організацій та суспільств не лише адаптуватися до змін, але й активно формувати майбутнє. Воно стає невід'ємною частиною професійного та особистісного розвитку, дозволяючи знаходити інноваційні рішення складних проблем та створювати нові можливості у світі, що постійно змінюється. Особливо актуальним є розвиток креативного мислення у підлітковому віці, який є критичним періодом для формування особистості. Саме в цьому віці відбувається інтенсивний розвиток когнітивних здібностей, формуються основні риси характеру, закладаються фундаментальні навички мислення та світогляд. Представники підліткової групи, які володіють розвиненим креативним мисленням, мають кращі перспективи в навчанні, професійному самовизначенні та особистісному зростанні.

Проте, сучасна система освіти часто фокусується на стандартизованому навчанні та репродуктивному мисленні, що може пригнічувати природну креативність підлітків. Це створює потребу в ефективних методах розвитку креативного мислення, які можна інтегрувати як в освітній процес, так і в позашкільну діяльність.

На думку С. Симоненко [3] візуальне мислення посідає важливе місце в інтелектуальному і творчому розвитку особистості та є найменш дослідженим з усіх пізнавальних процесів в психологічній науці.

Арт-терапія, як метод психологічного впливу, має значний потенціал для розвитку креативного мислення. Вона дозволяє підліткам виражати свої думки та емоції у невербальній формі, стимулює уяву, сприяє пошуку нестандартних рішень та розвиває здатність до символічного мислення. Крім того, арт-терапія

створює безпечне та підтримуюче середовище для експериментування з ідеями та самовираження, що особливо важливо для підлітків, які часто відчувають невпевненість та страх перед критикою.

Використання арт-терапії для розвитку креативного мислення підлітків також актуальне в контексті зростаючої уваги до емоційного інтелекту та психологічного благополуччя. Креативні методи роботи допомагають підліткам краще розуміти себе, свої емоції та переживання, що сприяє загальному психологічному здоров'ю та розвитку особистості.

Однак, незважаючи на очевидні переваги, питання ефективності арт-терапії у розвитку креативного мислення підлітків залишається недостатньо вивченим. Існує потреба в емпіричних дослідженнях, які б підтвердили вплив арт-терапевтичних методів на різні аспекти креативного мислення, такі як гнучкість, оригінальність, швидкість генерації ідей та здатність до деталізації.

Крім того, актуальність теми підкреслюється зростаючим попитом на креативних фахівців на ринку праці. В епоху автоматизації та штучного інтелекту, саме здатність до креативного мислення стає конкурентною перевагою людини. Розвиток цієї навички у підлітковому віці може стати важливим фактором їхньої майбутньої професійної успішності та конкурентоспроможності.

Таким чином, дослідження розвитку креативного мислення у підлітковому віці засобами арт-терапії є актуальним як з теоретичної, так і з практичної точки зору, і може зробити значний внесок у розуміння механізмів формування креативності та розробку ефективних методів її розвитку.

Об'єкт дослідження – креативне мислення у підлітковому віці.

Предмет дослідження – арт-терапія як засіб стимуляції та розвитку креативного мислення в підлітковому віці.

Мета дослідження - теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність застосування арт-терапії для розвитку креативного мислення у підлітковому віці.

На основі представленої теми та структури магістерської роботи, можна сформулювати наступні гіпотези дослідження - систематичне застосування спеціально розробленої арт-терапевтичної програми сприяє значному підвищенню рівня креативного мислення у підлітковому віці, зокрема покращуючи такі його компоненти, як оригінальність, гнучкість, швидкість генерації ідей та здатність до деталізації; ефективність арт-терапевтичної програми залежатиме від індивідуальних психологічних особливостей підлітків, зокрема рівня їхньої креативності, емоційної сприйнятливості та мотивації.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз досліджень креативного мислення у психологічній науці.

2. Визначити основні характеристики креативного мислення та їх особливості у підлітковому віці.

3. Експериментально дослідити рівень розвитку креативного мислення у підлітків.

4. Розробити та апробувати арт-терапевтичну програму для розвитку креативного мислення дітей підліткового віку.

5. Оцінити ефективність розробленої програми та надати рекомендації щодо її застосування.

Методи дослідження:

– теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та інтерпретація інформації, отриманої в ході теоретичного вивчення наукової літератури;

– емпіричні: методика діагностики творчих здібностей «Кола» (варіант методики М. Вартега «Круги»); «Короткий тест творчого мислення» Е. П. Торренса; методика «Незвичне використання» (І. С. Аверіна).

– математично-статистичні методи обробки результатів дослідження: методи описової статистики, порівняльний аналіз.

Наукова новизна дослідження полягає в розробці арт-терапевтичної програми для розвитку креативності підлітків. Робота розглядає особливості впливу різних арт-терапевтичних технік на компоненти креативного мислення підлітків. Зокрема, встановлено зв’язок між розвитком креативного мислення засобами арт-терапії та психологічним благополуччям підлітків. Одним із ключових аспектів наукової новизни є розширення теоретичних уявлень про розвиток креативного мислення у підлітковому віці засобами арт-терапії.

Практична значущість роботи полягає у можливості використання розробленої арт-терапевтичної програми психологами, педагогами та соціальними працівниками для розвитку креативного мислення підлітків у освітніх закладах та психологічних центрах.

Підтвердження на базі Запорізької гімназії № 28, в 6-8 класах, кількість респондентів – 30.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ В ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

1.1. Аналіз досліджень креативного мислення у психологічній науці

Прогрес суспільної думки стимулюється необхідністю впровадження креативних методів розвитку в сучасному світі. Це особливо актуально в періоди криз, таких як війна, яка впливає не лише на фізичну реальність, але й на ментальність людей.

Розвиток продуктивного мислення як ключового елемента інтелектуальних та творчих здібностей особистості стає вирішальним чинником прогресу суспільства в цілому, і українського зокрема. Формування такого типу мислення вимагає гармонійної взаємодії між його наочно-образними та абстрактно-логічними компонентами, а також розвитку креативності як їх спільної риси.

Додатково варто зазначити, що продуктивне мислення не лише сприяє індивідуальному розвитку, але й має значний вплив на інноваційний потенціал країни. Воно дозволяє ефективно вирішувати складні проблеми, генерувати нові ідеї та адаптуватися до швидкозмінних умов сучасного світу. В контексті України, де відбуваються значні суспільні трансформації, розвиток продуктивного мислення може стати ключем до подолання економічних викликів, модернізації освіти та посилення конкурентоспроможності країни на міжнародній арені.

Дослідження психології мислення, його закономірностей та механізмів розвитку охоплює широкий спектр наукових праць видатних вчених. Серед них роботи Г. О. Балла, А. В. Брушлинського, В. В. Давидова, В. М. Дружиніна, які заклали фундаментальні основи розуміння когнітивних процесів. Значний внесок зробили також В. П. Зінченко, А. Б. Коваленко, Г. С. Костюк, Н. С.

Лейтес та С. Д. Максименко, розвиваючи теорії мислення в контексті української психологічної школи.

Важливі аспекти творчого та продуктивного мислення досліджували О. Матюшкін, В. Моляко та Ж. Піаже. Праці Н. Пов'якель, М. Поддьякова, О. Пономарьова та С. Л. Рубінштейна збагатили розуміння процесів мислення та їх розвитку. Сучасні дослідження С. Симоненко, М. Смульсон, Р. Стернберга та О. Тихомирова розширили уявлення про мислення в контексті інформаційної епохи.

Окремо слід відзначити внесок у вивчення візуального мислення таких вчених, як Р. Арнхейм, Б. Беспалов, Дж. Гібсон та В. Гордон. Їхні роботи розкрили важливість візуального сприйняття у когнітивних процесах. Д. Завалишина, В. Зінченко та І. Каплунович поглибили розуміння взаємозв'язку між візуальним мисленням та іншими когнітивними функціями. Дослідження В. Муніпова, В. Пєтухова та С. Симоненко сприяли розвитку практичних застосувань теорій візуального мислення.

Додатково варто зазначити, що сучасні дослідження в галузі нейронауки та когнітивної психології продовжують розширювати наше розуміння мислення. Зокрема, роботи таких вчених як Антоніо Дамасіо, Даніель Канеман та Вієнн Ван Сомерен додали нові перспективи до розуміння взаємозв'язку між емоціями, інтуїцією та раціональним мисленням.

Крім того, розвиток технологій візуалізації мозкової активності, таких як функціональна магнітно-резонансна томографія, дозволив глибше вивчити нейронні основи різних типів мислення, включаючи візуальне та абстрактне. Ці дослідження відкривають нові можливості для розуміння та розвитку продуктивного мислення в освіті та професійній діяльності.

І. Розіна [1] під креативними формами мислення розуміє продуктивні мисленнєві процеси, які наділені креативністю як специфічною властивістю та виконують функцію креативності. До креативних форм мислення в підлітковому віці дослідниця відносить вербально-логічне (абстрактно-понятійне) мислення та візуальне (наочно-понятійне) мислення.

Креативність розглядається як ключова характеристика вільного мислення в демократичному суспільстві. Її розвиток у молоді відбувається через різноманітні освітні канали, включаючи формальну та неформальну освіту.

Підлітковий вік є критичним періодом для розвитку креативності мисленнєвих процесів. Цей етап характеризується формуванням унікальних внутрішніх та зовнішніх умов, які сприяють розвитку найскладніших форм мислення. За теорією Ж. Піаже, саме в цьому віці досягається стадія формальних мисленнєвих операцій, що знаменує собою розвиток абстрактно-понятійного мислення – найвищого рівня вербальних форм мислення [2].

Паралельно з цим, як зазначають В. Зінченко та С. Симоненко, відбувається становлення візуального мислення, яке представляє собою найвищий рівень розвитку наочних видів мисленнєвої діяльності в онтогенезі. Ця синхронізація розвитку абстрактного та візуального мислення створює унікальні можливості для формування креативного потенціалу підлітка [3].

Системне дослідження творчого мислення може виявити його глибинну будову та взаємодію компонентів. Це також дозволить точніше оцінити поточний рівень розвитку креативності особистості, що стане основою для її подальшого вдосконалення.

Систематичне вивчення креативності як окремого психологічного феномену започаткувалося в середині XX століття, хоча інтерес до творчих здібностей людини існував значно раніше. Ключовим моментом у розвитку цього напрямку досліджень стала президентська промова Дж. П. Гілфорда [4] в Американській психологічній асоціації у 1950 році, де він наголосив на необхідності глибшого вивчення креативності.

Дж. П. Гілфорд зробив вагомий внесок у дослідження креативності, розробивши модель структури інтелекту, де виокремив дивергентне мислення як основу творчих здібностей. Він також визначив ключові параметри креативності: швидкість, гнучкість, оригінальність та розробленість, створивши тести для їх вимірювання [4].

Питання творчого розвитку особистості має глибоке коріння, сягаючи часів античності, і залишається актуальним у сучасному дискурсі. З початком XX століття ця тема набула нового виміру в контексті соціально-філософських та психологічних досліджень.

Значний внесок у розуміння творчості та розвитку творчого потенціалу зробили науковці різних поколінь. Серед піонерів цієї галузі варто відзначити С. Грузенберга, чиї праці з'явилися на початку 1920-х років. Фундаментальні дослідження Л. Виготського, опубліковані в 1971 році, заклали основи розуміння творчості в контексті культурно-історичного розвитку. Ще раніше, в 1910 році, В. Енгельмейєр запропонував свій погляд на природу творчості.

Подальший розвиток ця тема отримала в роботах В. Ільєнкова (1984) та О. Коршунова (1975), які розглядали творчість у філософському аспекті. М. Каган у своїх працях 1996 року досліджував творчість як культурологічний феномен. Важливий внесок у розуміння психології творчості зробили О. Матюшкін (1965) та А. Шумілін (1982).

Окремий напрямок досліджень сфокусувався на понятті креативності. Тут варто відзначити роботи американських психологів: концепцію збагаченої тріади Дж. Рензуллі (1996), інвестиційну теорію креативності С. Стернберга (1996), а також фундаментальні дослідження П. Торренса та Дж. Гілфорда (1965), які розробили тести на вимірювання креативності та запропонували модель структури інтелекту [5].

Ці дослідження заклали міцний фундамент для сучасного розуміння творчості та креативності, впливаючи на освітні практики та методи розвитку творчого потенціалу особистості.

У 1970-1980-х роках дослідження креативності розширилися, охоплюючи вивчення зв'язку між креативністю та інтелектом (Getzels & Jackson, 1962), особистісних характеристик креативних людей (Barron, 1969) та соціальних факторів, що впливають на творчість (Amabile, 1983).

Кінець XX - початок XXI століття характеризується розвитком міждисциплінарних підходів до вивчення креативності, інтеграцією методів

нейронауки та формуванням комплексних теорій, таких як інвестиційна теорія креативності Стернберга і Любарта та системна модель Чіксентміхаї [5].

В Україні дослідження креативності активізувалися у другій половині XX століття. Значний внесок у розвиток цього напрямку зробили В. Моляко, який розробив стратегіальну теорію творчої діяльності [6,7], В. Роменець, що досліджував психологію творчості [8], та С. Сисоєва, яка вивчала педагогічну творчість [9].

Сучасні дослідження креативності характеризуються міждисциплінарністю, використанням передових технологій нейровізуалізації та зосередженням на практичному застосуванні знань про креативність у різних сферах людської діяльності.

С. Яланська [10] також звертає увагу на важливі дослідження Л. Виготського щодо творчості. Л. Виготський підкреслював, що не варто переоцінювати роль інтелекту у творчому процесі. Він вважав, що для творчого акту однаково важливі як інтелектуальні, так і емоційні фактори. За його спостереженнями, творчість людини скеровується як думками, так і почуттями.

У своєму підході до вивчення творчого процесу Л. Виготський застосовував не лише інтелектуальний, а й системний метод. Він розглядав творчість як комплексне явище, пов’язуючи її з когнітивними здібностями людини (зокрема, здатністю до уяви) та з емоційною складовою особистості (настроєм, почуттями).

Цей історичний огляд демонструє еволюцію досліджень креативності від початкових теоретичних розробок до комплексної галузі знань, що продовжує активно розвиватися, інтегруючи досягнення різних наукових дисциплін.

Отже, нами було здійснено комплексний аналіз наукових підходів до вивчення креативного мислення у психологічній науці, що дозволило сформувати цілісне уявлення про цей складний та багатогранний феномен. Креативне мислення привертає увагу дослідників з різних галузей психології, і аналіз наукової літератури виявив значну кількість теоретичних підходів до розуміння його природи та механізмів.

Дослідження показало, що вивчення креативного мислення охоплює широкий спектр напрямків, включаючи аналіз когнітивних процесів, що лежать в основі креативності, дослідження особистісних факторів, які сприяють її розвитку, а також вивчення впливу соціально-культурних чинників на прояви креативності. Важливо відзначити, що сучасні дослідження все частіше використовують міждисциплінарний підхід, інтегруючи методи та концепції з різних галузей психології, нейронауки та суміжних дисциплін, що збагачує наше розуміння цього феномену.

Аналіз емпіричних досліджень виявив потребу у розробці більш валідних та надійних методів оцінки креативного мислення, які б враховували його багатовимірну природу. Це відкриває перспективні напрямки для подальших досліджень, серед яких особливо виділяються вивчення нейробіологічних основ креативного мислення, дослідження впливу цифрових технологій на розвиток креативності, а також аналіз креативного мислення в контексті вирішення глобальних проблем.

Таким чином, отримані результати можуть стати міцною основою для розробки нових теоретичних моделей та практичних підходів до розвитку креативного мислення в сучасному світі, що постійно змінюється. Це дослідження підкреслює важливість подальшого вивчення креативного мислення як ключового фактора інновацій та прогресу у різних сферах людської діяльності, відкриваючи нові горизонти для наукового пізнання та практичного застосування знань про креативність.

1.2. Основні підходи щодо розгляду питання основних характеристик креативного мислення

У 1922 році психолог Д. Сімпсон [11] ввів термін «креативність» у науковий обіг. За його визначенням, креативність - це унікальна здатність людини виходити за межі усталених схем мислення. Це не просто творчість, а свого роду революційний підхід до генерації ідей.

Д. Сімпсон розглядав креативність як:

1. Уміння відкинути стереотипні способи мислення.

2. Здатність руйнувати звичні шаблони у процесі розумової діяльності.

3. Спроможність створювати нові зв'язки між, здавалося б, непов'язаними концепціями.

Можна сказати, що креативність за Д. Сімпсоном - це своєрідний інтелектуальний бунт проти усталених норм мислення. Це здатність побачити нові можливості там, де інші бачать лише обмеження, і створити щось унікальне, відмовившись від звичних підходів.

У сучасному контексті, концепція креативності Д. Сімпсона залишається актуальною, особливо в галузях, що вимагають інноваційних рішень та нестандартного мислення. Вона лежить в основі багатьох сучасних методик розвитку творчого мислення та інноваційних підходів у бізнесі, мистецтві та науці [11].

Джон Као, американський професор Стенфордського університету, запропонував одне з ранніх тлумачень креативності. За його словами, креативність - це комплексний процес, що охоплює створення ідей, їх розвиток та втілення у щось цінне. Цей процес містить те, що зазвичай називають інноваціями. Као розглядає креативність як синтез двох аспектів: творчого мистецтва генерування нових концепцій та методичної науки вдосконалення цих ідей до стадії практичної реалізації [12].

Незважаючи на довготривале використання концепції креативності, її формальне визначення як окремого наукового поняття відбулося лише в середині XX століття. Ключову роль у цьому процесі відіграв Дж. Гілфорд [4], який у 1950 році закликав наукову спільноту зосередити увагу на дослідженні креативності.

Дж. Гілфорд концептуалізував креативність як здатність продукувати інноваційні ідеї та рішення, відходячи від усталених або шаблонних способів мислення. Ця теорія набула широкого визнання після публікації його праць, де

було виокремлено та протиставлено два типи когнітивних процесів: конвергентне та дивергентне мислення.

У науковому дискурсі щодо природи креативності сформувалися різні підходи. Дж. Гілфорд запропонував концепцію дивергентного мислення як фундаментальної основи креативності. Е. Торренс метафорично охарактеризував креативність як здатність до глибшого аналізу та більш проникливого бачення.

С. Медник, у свою чергу, наголосив на важливості інтеграції як дивергентного, так і конвергентного мислення у творчому процесі. В. Моляко запропонував класифікацію видів творчості відповідно до різних сфер людської діяльності, включаючи наукову, технічну та художню, а також окреслив стратегії творчої діяльності. Е. де Боно збагатив розуміння креативного мислення, ввівши концепцію «латерального мислення» як інноваційного методу розв'язання проблем. Я. Пономарьов, у свою чергу, розробив модель творчого процесу, що складається з чотирьох стадій, пов'язуючи їх з рівнями психологічного механізму творчості. А. Маслоу розглядав креативність у контексті теорії самоактуалізації особистості, наголошуючи на її вродженій природі та потенційній вразливості до негативних впливів середовища.

Сучасні науковці наголошують на необхідності застосування системного підходу до вивчення креативності, який інтегрує як когнітивні здібності, так і емоційний стан індивіда.

Креативність, у її широкому розумінні, визначається як спроможність індивіда продукувати інноваційні концепції та знаходити нестандартні рішення. Ця здатність розглядається як ключовий фактор у процесах соціальної еволюції та пристосування до динамічних умов навколишнього середовища.

Важливо зазначити, що креативність є індивідуально-специфічною характеристикою, яка може виявлятися у різноманітних формах, залежно від унікального комплексу особистісних якостей та досвіду кожної людини. Така варіативність проявів креативності підкреслює її багатогранну природу та

потенціал для різнопланового застосування у різних сферах людської діяльності.

Цей підхід до розуміння креативності акцентує увагу на її фундаментальній ролі як рушійної сили прогресу та інновацій, одночасно визнаючи її глибоко індивідуальний характер. Це дозволяє розглядати креативність не лише як абстрактну концепцію, але і як практичний інструмент особистісного та суспільного розвитку.

У контексті сучасних викликів, розвиток креативного мислення стає ключовим завданням для українського суспільства, вимагаючи активної участі та готовності до змін від кожного громадянина. Дослідження креативного мислення є важливим напрямком у психологічній науці. Розуміння природи творчості та креативного мислення є складним і багатогранним питанням, яке досліджували численні психологи та теоретики. Їхні підходи можна узагальнити та розширити наступним чином:

1. Генетично-спадковий аспект креативності - теоретичний підхід, який розглядає творчі здібності як вроджену характеристику індивіда з генетичною основою. Ця концепція, розроблена такими вченими, як Ф. Гальтон та Т. Амабайл, стверджує, що кожна особистість має певний вроджений креативний потенціал, який розвивається протягом життя.

Дослідження Р. Пломіна та А. Кауфмана підтверджують, що базовий рівень креативності значною мірою визначається генетичними факторами, що пояснює індивідуальні відмінності у творчих здібностях. Однак, як зазначають М. Чіксентміхаї та Д. Саймонтон, креативний потенціал є динамічною характеристикою, яка може змінюватися під впливом середовища та цілеспрямованого навчання [14].

А. Бандура розвинув теорію соціального навчання, яка пояснює процес засвоєння творчих моделей поведінки через спостереження та імітацію, що вважається ключовим механізмом реалізації вродженого креативного потенціалу. Сучасні дослідження Е. Григоренко та Р. Пломіна враховують

епігенетичні механізми, які пояснюють вплив середовища на експресію генів, пов’язаних з креативністю.

Роботи А. Дітріх та Р. Юнга розглядають нейробіологічні кореляти креативності, які можуть мати генетичну основу, включаючи особливості нейронних зв’язків та когнітивної обробки інформації. Д. Фельдман та М. Рунко підкреслюють важливість взаємодії між генетичними предиспозиціями та факторами середовища у формуванні та розвитку креативних здібностей [13].

Цей теоретичний підхід, розвинутий Дж. Гілфордом та Е. Торренсом, має важливі наслідки для розробки освітніх стратегій, спрямованих на розвиток креативності, а також для розуміння індивідуальних відмінностей у творчих здібностях. Він також стимулює подальші дослідження щодо співвідношення вроджених та набутих компонентів креативності, що залишається актуальним питанням у сучасній психології творчості, як зазначають К. Урбан та Х. Гарднер [13].

2. Емоційно-чуттєвий вимір. Цей підхід наголошує на важливості емоційного інтелекту та чуттєвого сприйняття у творчому процесі. Емоції розглядаються як потужний каталізатор творчості, що може як стимулювати, так і блокувати креативні прояви. Особлива увага приділяється ролі інтуїції та підсвідомих процесів у творчому мисленні. Емоційно-чуттєвий вимір креативності: синергія афекту та інновацій. У контексті дослідження креативності, емоційно-чуттєвий вимір постає як ключовий аспект, що інтегрує афективні процеси та інноваційне мислення. Цей підхід акцентує увагу на фундаментальній ролі емоційного інтелекту та сенсорного сприйняття у творчому процесі, розглядаючи емоції не як побічний ефект, а як невід’ємний компонент креативної діяльності [15].

Концептуальні засади цього напряму охоплюють різноманітні аспекти взаємодії емоцій і креативності. Дослідники, такі як Аверілл і Фредріксон, розглядають емоції як каталізатор креативності, підкреслюючи їх роль у розширенні когнітивно-поведінкового репертуару та генерації нових ідей.

Саловей, Мейєр і Гоулман акцентують увагу на важливості емоційного інтелекту в інноваційній діяльності, особливо в контексті генерації ідей та колаборативної творчості [10].

Дамасіо та Клекстон досліджують нейробіологічні основи емоцій та інтуїції, розкриваючи їх вплив на креативне мислення та підкреслюючи роль підсвідомих процесів у творчому інсайті. Вплив настрою на креативність вивчали Айзен, Акінола і Беррі, демонструючи, як різні емоційні стани можуть стимулювати інноваційне мислення та вирішення проблем.

Дж. Гросс розробив модель емоційної регуляції, яка знайшла застосування в оптимізації творчого процесу, а М.Чиксентмігаї та Е. Лангер зосередили увагу на чуттєвому сприйнятті та креативності, підкреслюючи важливість балансу між викликом і навичками для досягнення оптимального творчого стану та розвиваючи ідею «усвідомленості» в контексті стимуляції творчого мислення. Цей інтегративний підхід пропонує холістичне розуміння креативності, яке виходить за межі суто когнітивних моделей, визнаючи складну взаємодію між емоціями, інтуїцією та раціональним мисленням у процесі творчості. Такий погляд має суттєві імплікації для розробки методів стимуляції креативності, які враховують емоційний стан та сенсорне сприйняття індивіда, відкриваючи нові перспективи для дослідження та розвитку творчого потенціалу [10].

3. Ціннісно-орієнтований погляд. Аксіологічна перспектива розглядає творчість у контексті ціннісних орієнтирів як індивіда, так і соціуму. Згідно з цим підходом, істинна творча діяльність має сприяти культурному розвитку та узгоджуватися з етичними принципами. Ця концепція також вивчає взаємозв’язок між особистими й суспільними цінностями та їхній вплив на творчий процес - від вибору напрямку до оцінювання кінцевого результату.

4. Мотиваційні чинники. Концепція мотиваційних факторів у творчості зосереджується на дослідженні рушійних сил, що стимулюють креативну діяльність. Цей підхід аналізує вплив різноманітних мотиваційних типів - внутрішніх, зовнішніх та їх комбінацій - на перебіг та результати творчого

процесу. Особливий акцент робиться на вивченні прагнення до самореалізації та потреби в самовираженні як основоположних стимулів креативності.

5. Соціокультурна перспектива у вивченні творчості підкреслює визначальну роль суспільного середовища, культурного контексту та освітньої системи у розкритті та втіленні креативного потенціалу. Цей підхід досліджує, яким чином різноманітні соціальні структури, культурні традиції та суспільні норми формують та впливають на розвиток творчих здібностей. Особлива увага приділяється аналізу феномену групової творчості та значенню міжособистісних взаємодій у креативному процесі.

6. Діяльнісно-практичний підхід трактує творчість як активну форму взаємодії індивіда з довкіллям. Ця концепція наголошує на ключовій ролі практичного досвіду, експериментування та цілеспрямованої трансформації оточення у розвитку креативних здібностей. Даний напрям також вивчає, яким чином різноманітні види діяльності можуть активізувати та посилювати творче мислення. Особлива увага приділяється дослідженню взаємозв’язку між активною діяльністю та розкриттям творчого потенціалу особистості [10].

На додаток до цих підходів, сучасні дослідження також звертають увагу на:

7. Когнітивний аспект вивчає особливості мислення, пам’яті та сприйняття, характерні для творчих особистостей. Він досліджує такі феномени, як дивергентне мислення, когнітивна гнучкість та здатність до нестандартної обробки інформації.

8. Міждисциплінарний підхід інтегрує знання з різних галузей (психології, нейробіології, штучного інтелекту) для створення комплексного розуміння творчості. Він досліджує, як різні аспекти людського досвіду та знань взаємодіють у процесі творчого мислення.

9. Екологічний підхід розглядає творчість у контексті взаємодії людини з природним середовищем. Він вивчає, як екологічні фактори впливають на креативність та як творчість може бути застосована для вирішення екологічних проблем.

Кожен з цих підходів пропонує унікальну перспективу на природу творчості та креативного мислення. Інтеграція цих різноманітних поглядів дозволяє створити більш повне розуміння цього складного феномену, що має важливе значення для розвитку особистості та суспільства в цілому.

За останні десятиліття наукове розуміння креативності значно поглибилось, відкриваючи нові горизонти для її дослідження та практичного застосування. Від перших спроб визначення та вимірювання креативності до сучасних нейробіологічних досліджень, ця галузь пройшла значний шлях розвитку.

Розглянемо п’ять ключових напрямків досліджень креативності, які сформувалися протягом останніх років. Кожен з цих напрямків пропонує унікальний погляд на природу творчого процесу, його вимірювання, особистісні та нейробіологічні аспекти. Разом вони створюють комплексну картину сучасного стану досліджень креативності, демонструючи як досягнення, так і виклики, що стоять перед науковцями в цій галузі.

Перший напрямок - визначення креативності. Ця тема залишається дискусійною з часів піонерських робіт Дж. П. Гілфорда (1950), який першим виділив креативність як окрему здібність. Сучасні дослідники, такі як Роберт Стернберг та Тодд Любарт (1999), визначають креативність як здатність створювати нові та корисні ідеї. Марк Рунко та Гаррет Яґер (2012) провели мета-аналіз визначень креативності, підкресливши складність досягнення консенсусу [13].

Другий напрямок - вимірювання креативності. Ключовими тут є роботи Е. Пола Торренса (1966), який розробив Тести творчого мислення Торренса (ТТСТ) [16]. Інший важливий внесок зробив Серджіо Медник (1962) зі своїм Тестом віддалених асоціацій. Сучасні дослідники, такі як Джеймс К. Кауфман [14] та Роналд А. Бегетто (2009), пропонують більш комплексні підходи до оцінки креативності, включаючи їхню концепцію "Чотирьох С креативності".

Третій напрямок фокусується на процесі креативного мислення. Класична модель Грехема Уолласа (1926) описує чотири стадії творчого процесу. Сучасні

дослідження, такі як роботи Ути Сіо та Томаса Ормерода (2009), глибше вивчають феномен інкубації. Михай Чіксентміхаї (1996) запропонував концепцію «потоку» як оптимального стану для креативної діяльності.

Четвертий напрямок досліджує особистісні характеристики, пов'язані з креативністю. Ґреґорі Фейст (1998) провів мета-аналіз, який виявив зв'язок між креативністю та такими рисами, як відкритість до досвіду. Тереза Амабайл (1996) підкреслила важливість внутрішньої мотивації для креативності. Дослідження Роберта Дж. Штернберга (2006) показали роль мудрості та інтелекту у креативному процесі.

П'ятий напрямок - нейробіологія креативності. Роджер Бьоті та його колеги (2016) використовували фМРТ для вивчення мозкової активності під час дивергентного мислення. Арне Дітріх та Рейм Канеман (2010) запропонували нейрокогнітивну модель креативності. Дослідження Андреаса Флінка та Матіаса Бенедека (2014) виявили важливу роль альфа-синхронізації в креативному мисленні.

Ці напрямки не є ізольованими, а часто перетинаються. Наприклад, роботи Скотта Баррі Кауфмана та Джеремі Грея (2010) поєднують вивчення особистісних рис з нейробіологічними дослідженнями. Влад Ґлавеану (2013) пропонує соціокультурний підхід, який інтегрує різні аспекти креативності [14].

Підсумовуючи, необхідно підкреслити, що інтеграція знань з усіх цих областей допомагає нам краще зрозуміти природу креативності та розробити ефективні методи її розвитку та застосування.

Отже, у ході дослідження основних підходів до розгляду питання основних характеристик креативного мислення було виявлено ряд ключових аспектів, які формують сучасне розуміння цього складного феномену. Креативне мислення розглядається різними науковими школами з різних перспектив, що призводить до різноманітності у визначеннях та підходах до його вивчення. Незважаючи на це різноманіття, більшість дослідників погоджуються, що креативне мислення включає важливі когнітивні процеси,

такі як дивергентне мислення, гнучкість, оригінальність та здатність до синтезу інформації.

Значна увага в дослідженнях приділяється особистісним характеристикам, які сприяють креативному мисленню. Серед них особливо виділяються відкритість до досвіду, толерантність до невизначеності та внутрішня мотивація. Водночас, сучасні дослідження все більше підкреслюють важливість соціального та культурного середовища у формуванні та прояві креативного мислення, розширюючи розуміння цього явища за межі суто індивідуальних характеристик.

Спостерігається чітка тенденція до інтеграції знань з різних галузей, включаючи психологію, нейронауку та соціологію, для більш комплексного розуміння креативного мислення. Цей міждисциплінарний підхід дозволяє розглядати креативність як багатовимірне явище, що охоплює різні аспекти людської діяльності та мислення.

У практичній площині зростає інтерес до розробки методів стимулювання та розвитку креативного мислення в освіті та професійній діяльності. Це відображає зростаюче визнання важливості креативності в сучасному світі, що швидко змінюється. Однак, залишаються актуальними питання щодо надійних та валідних методів оцінки креативного мислення, що становить один з головних викликів у цій галузі досліджень.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що сучасне розуміння креативного мислення характеризується комплексністю та багатовимірністю. Воно розглядається як складний феномен, що включає когнітивні, особистісні та соціокультурні аспекти. Подальші дослідження в цій галузі мають значний потенціал для глибшого розуміння природи креативності та розробки ефективних стратегій її розвитку та застосування в різних сферах людської діяльності. Ця тема залишається актуальною та перспективною для подальших наукових пошуків, особливо в контексті швидких змін та викликів сучасного світу.

1.3 Характеристики креативного мислення у підлітковому віці

Підлітковий вік - це унікальний період розвитку людини, коли відбуваються значні зміни у фізіології, психології та соціальній сфері особистості. Серед багатьох аспектів, які зазнають трансформації у цей час, особливу увагу привертає креативне мислення. Здатність генерувати оригінальні ідеї, знаходити нестандартні рішення проблем та виявляти творчий підхід до різноманітних завдань стає не лише важливим елементом інтелектуального розвитку підлітка, але й ключовим фактором його успішної адаптації до викликів сучасного світу.

Характеристики креативного мислення у підлітковому віці мають свої особливості, які відрізняють їх від інших вікових періодів. Це зумовлено як біологічними змінами в організмі, так і розширенням соціального досвіду, формуванням власної ідентичності та прагненням до самовираження. Розуміння цих характеристик є важливим для педагогів, психологів та батьків, оскільки дозволяє створити оптимальні умови для розвитку творчого потенціалу підлітків та підтримки їхньої креативності.

Згідно з результатами дослідження PISA-2021 [17], креативне мислення набуває статусу фундаментальної компетентності в сучасному світі. Ця здатність не лише дозволяє індивідам знаходити нестандартні рішення для складних завдань, але й стає ключовим фактором успіху в різноманітних галузях людської діяльності.

Інноваційний підхід до вирішення проблем, який забезпечується креативним мисленням, стає все більш затребуваним у світі, що швидко змінюється. Це стосується як професійної сфери, де креативність часто є запорукою конкурентоспроможності, так і особистого життя, де творчий підхід допомагає ефективніше долати повсякденні виклики.

Включення креативного мислення до оцінювання PISA-2021 є знаковою подією у сфері освіти. Це рішення підкреслює зростаюче розуміння важливості розвитку творчих здібностей учнів поряд з традиційними академічними

навичками. Такий крок може стимулювати освітні системи різних країн до перегляду своїх підходів та методик навчання, щоб краще підготувати молодь до вимог сучасного світу.

Більше того, визнання креативного мислення на такому високому рівні може сприяти:

- розробці нових освітніх програм, орієнтованих на розвиток творчого потенціалу учнів;

- впровадженню інноваційних методик викладання, які стимулюють нестандартне мислення;

- зміні парадигми оцінювання в школах, де креативність стане одним з ключових критеріїв;

- підвищенню уваги до міждисциплінарного навчання, яке часто сприяє розвитку креативності;

- формуванню нового погляду на роль освіти у підготовці молоді до викликів майбутнього.

Таким чином, акцент на креативному мисленні в PISA-2021 не лише відображає сучасні тенденції, але й може стати каталізатором важливих змін у глобальній освітній практиці, спрямованих на виховання більш гнучкого, інноваційного та адаптивного покоління. Оцінка креативного мислення відкриває можливості для визначення та підтримки розвитку цієї важливої навички серед учнів, що сприятиме їхньому успіху в сучасному глобалізованому світі [17].

Розкриємо детальніше особливості креативного мислення у підлітків, спираючись на дослідження українських науковців О. Кульчицької і В. Моляко [18].

У своїх дослідженнях О. Кульчицька, видатна українська вчена в галузі психології творчості, виокремлює ряд характерних рис креативного мислення підлітків. Згідно з її спостереженнями, підлітковий вік характеризується підвищеною емоційністю у творчому процесі, що проявляється в інтенсивному емоційному переживанні творчої діяльності. Емоції в цьому контексті часто

виступають каталізатором креативності, стимулюючи появу нових ідей та рішень, а також сприяючи глибшому зануренню у творчий процес.

О. Кульчицька також відзначає притаманну підліткам імпульсивність у креативному мисленні. Це виражається у схильності до спонтанної генерації ідей, часто без тривалого обдумування. Така імпульсивність може призводити до виникнення оригінальних та неочікуваних рішень. При цьому швидкість продукування ідей у підлітків нерідко перевищує аналогічний показник у дорослих, хоча не завжди супроводжується належним критичним аналізом.

Ще однією важливою особливістю, на яку звертає увагу дослідниця, є підвищена чутливість підлітків до протиріч. Вони гостро реагують на невідповідності та парадокси в навколишньому світі, що може стимулювати пошук нестандартних рішень та інноваційних підходів до вирішення проблем.

Нарешті, О. Кульчицька підкреслює схильність підлітків до ризику в творчій діяльності. Менш обмежені страхом невдачі, вони виявляють більшу готовність до експериментів та інновацій. Ця сміливість у творчому процесі може призводити до появи справді революційних ідей та рішень.

Таким чином, дослідження О. Кульчицької розкривають комплексну картину особливостей креативного мислення підлітків, що характеризується емоційною інтенсивністю, імпульсивністю, чутливістю до протиріч та готовністю до творчого ризику [18].

У контексті психологічних досліджень творчості та креативного мислення, особливо у підлітковому віці, значний внесок зробив відомий український психолог В. Моляко. Його праці висвітлюють комплексний характер креативного мислення та його особливості у підлітків, що є важливим аспектом для розуміння розвитку особистості в цей критичний період.

В. Моляко виділяє ряд ключових характеристик креативного мислення, які проявляються та розвиваються у підлітковому віці. Однією з найважливіших є оригінальність мислення - здатність продукувати нестандартні, незвичайні ідеї, що виходять за межі звичайного. Ця риса тісно пов’язана з гнучкістю мислення, яка дозволяє підліткам легко переключатися

між різними підходами до вирішення проблем, адаптуючись до нових умов та вимог.

Швидкість мислення, за В. Моляко, також є важливою складовою креативності у підлітків. Вона виражається у здатності генерувати велику кількість ідей за короткий проміжок часу, що особливо цінно в умовах обмежених ресурсів або часових рамок. Проте швидкість не повинна йти на шкоду глибині мислення - іншій важливій характеристиці, яка дозволяє підліткам проникати в суть проблеми, виявляти її приховані аспекти та знаходити нетривіальні рішення.

Рухливість мислення, яку виділяє В. Моляко, проявляється у легкості переходу від одного класу явищ до іншого, що сприяє формуванню нових зв’язків та ідей. Ця характеристика тісно пов’язана з дивергентним мисленням - здатністю знаходити множинні рішення однієї проблеми, що є ключовою рисою креативного підходу.

Важливим аспектом креативного мислення підлітків, за В. Моляко, є розвиток абстрактного мислення. Ця здатність до узагальнення та роботи з абстрактними поняттями дозволяє підліткам виходити за межі конкретного та бачити загальні закономірності, що є ключовими для розвитку креативності.

В. Моляко також підкреслює роль інтуїції у креативному мисленні підлітків. Схильність до інтуїтивних рішень та осяянь часто призводить до несподіваних відкриттів та інновацій. Ця характеристика тісно пов’язана з асоціативністю мислення - здатністю знаходити зв’язки між різними, часом далекими одне від одного явищами та поняттями, що є основою для створення нових ідей.

Нарешті, В. Моляко наголошує на важливості самостійності мислення у підлітків. Ця риса проявляється у незалежності суджень та здатності протистояти стереотипам, що є рушійною для розвитку справжньої креативності.

Важливо зазначити, що В. Моляко підкреслює індивідуальний характер прояву цих характеристик у кожного підлітка. Він наголошує, що ці риси

креативного мислення не є статичними, а розвиваються та вдосконалюються в процесі активної творчої діяльності. Це підкреслює важливість створення сприятливого середовища для розвитку креативності у підлітковому віці, яке б стимулювало прояв та вдосконалення цих характеристик.

Дослідження В. Моляко мають важливе значення для розуміння процесів формування креативного мислення у підлітків та розробки ефективних методів його розвитку. Вони надають цінну теоретичну базу для подальших досліджень у галузі психології творчості та педагогіки, спрямованих на розкриття творчого потенціалу молоді. [19; 20; 21; 31].

Слід звернути увагу також на концепцію В. Клименка [22] щодо розвитку творчого потенціалу людини, яка представляє собою інноваційний підхід до розуміння формування креативності, особливо в критичний період підліткового віку. В. Клименко акцентує увагу на віці 13 років, метафорично названому «віком революціонера», як на ключовому етапі, коли починається активне становлення механізму творчості.

Згідно з цією теорією, у підлітковому віці відбувається зародження творчого механізму, хоча він ще не досягає повної функціональності. Цей період характеризується динамічною внутрішньою гармонією, яка постійно адаптується до нових викликів розвитку. Збереження цієї гармонії розглядається як crucial фактор для успішного проходження наступних етапів розвитку творчого потенціалу та плавного переходу до «віку майстерності».

В. Клименко пропонує комплексний підхід до оцінки здібностей людини, стверджуючи, що їх не можна вимірювати лише знаннями чи емоційним інтелектом. Натомість, він наголошує на важливості практичного застосування знань та вмінні ефективно діяти відповідно до логіки конкретної ситуації. Формування механізму творчості розглядається як тривалий процес розвитку, що продовжується і після «віку революціонера».

Важливо відзначити, що теорія В. Клименка враховує індивідуальні відмінності у розвитку творчого потенціалу, визнаючи унікальність темпу та особливостей цього процесу для кожної людини. Хоча це прямо не зазначено в

концепції, можна припустити значну роль зовнішнього середовища (сім'ї, школи, друзів) у підтримці та стимулюванні розвитку творчого механізму підлітка.

Перспективність даної концепції полягає в тому, що вона окреслює шлях від правильного розвитку в підлітковому віці до досягнення «віку майстерності», коли творчий механізм функціонує на повну потужність. Це відкриває нові горизонти для розуміння та підтримки творчого розвитку особистості протягом життя.

Ця теорія підкреслює важливість підліткового періоду у формуванні творчого потенціалу людини та наголошує на необхідності комплексного підходу до розвитку особистості, де теоретичні знання, емоційний інтелект та практичні навички гармонійно поєднуються. [10].

Підлітковий вік - це унікальний та критичний етап у розвитку людини, що характеризується глибокими трансформаціями як на фізіологічному, так і на психологічному рівнях. Цей віковий етап виступає своєрідним переходом, що поєднує два береги - дитячий та дорослий світи, коли молода людина стоїть на порозі значних змін.

Пубертатний період ознаменовується стрімким фізичним розвитком. Тіло підлітка зазнає кардинальних змін: прискорюється ріст, формуються вторинні статеві ознаки, відбувається гормональна перебудова організму. Ці процеси можуть супроводжуватися тимчасовою незграбністю рухів, акне, змінами голосу у хлопців та початком менструального циклу у дівчат.

Інтелектуальна сфера в підлітковому віці зазнає кардинальних трансформацій. У цей період формується новий тип мислення – абстрактно-логічний, який дозволяє оперувати складними теоретичними поняттями. Підліток активно розширює свій інтелектуальний горизонт, виявляючи особливий інтерес до глибинних екзистенційних питань та філософських міркувань. Характерною рисою цього етапу стає розвиток критичного мислення – підліток перестає сприймати інформацію як беззаперечну істину, починає

аналізувати та піддавати сумніву усталені погляди, прагне самостійно знаходити відповіді на фундаментальні питання життя та власного існування.

Соціальне становлення підлітка відзначається посиленим прагненням визначити власні соціальні координати та знайти своє унікальне місце у системі суспільних взаємин. Зростає значення дружби та приналежності до певних груп однолітків. Відносини з батьками часто стають напруженими, оскільки підліток прагне до більшої автономії та самостійності. Формування соціальної компетентності відбувається через експериментування з різними соціальними ролями та моделями поведінки.

Центральним новоутворенням підліткового періоду виступає становлення цілісного образу «Я» та усвідомлення власної унікальності. Молода людина намагається зрозуміти, хто вона є, які її цінності та життєві цілі. Це період активного самопізнання, пошуку свого покликання та місця у світі.

Пубертатний період відзначається активними процесами статевого розвитку, які суттєво впливають на формування особистості підлітка. Пробуджується інтерес до протилежної статі, формуються нові форми стосунків. Цей процес супроводжується як фізіологічними змінами, так і психологічними переживаннями, часто пов’язаними з невпевненістю та сором’язливістю.

На етапі підліткового розвитку спостерігається виражена схильність до необдуманих та потенційно небезпечних дій, зумовлена специфікою вікового періоду. Це може проявлятися у експериментах з алкоголем, наркотиками, ранніх сексуальних контактах. Такі експерименти часто є способом самоствердження та пошуку власних меж.

Підлітковий вік є періодом особливої інтенсифікації творчого потенціалу та розквіту креативних здібностей особистості. Багато підлітків знаходять себе у мистецтві, музиці, літературі, що стає важливим засобом самовираження та пізнання світу [23; 24;25].

Отже, підлітковий вік - це складний, багатогранний період, коли закладаються основи майбутньої особистості. Розуміння особливостей цього

етапу є критично важливим для батьків, педагогів та самих підлітків, щоб забезпечити гармонійний розвиток та успішний перехід до дорослого життя.

У науковій літературі спостерігається значна варіативність у визначенні вікових меж підліткового періоду. Наприклад, американський психолог Дж. Біррен використовує термін «юність» для позначення періоду від 12 до 17 років. Видатний радянський психолог Л.С. Виготський визначав пубертатний вік як період між 13 та 18 роками. Ці розбіжності підкреслюють складність та неоднозначність визначення підліткового віку як окремого етапу розвитку людини [26].

Психолог та соціолог І.С. Кон звертав увагу на міжіндивідуальну гетерохронність статевого дозрівання, наголошуючи на тому, що хронологічний вік не завжди відповідає біологічному та психологічному розвитку. Він наводив приклад, що серед 14-15-річних хлопців можна зустріти як постпубертатних юнаків, так і пубертатних підлітків, і навіть допубертатних дітей. Це спостереження яскраво ілюструє складність та багатогранність процесів розвитку в підлітковому віці [26].

Така неоднорідність розвитку ставить перед психологами та педагогами важливе завдання - розробку індивідуального підходу до кожного підлітка, враховуючи його унікальний темп та особливості розвитку. Це особливо актуально в контексті підготовки дитини до «посвячення» - переходу до дорослого життя, який у різних культурах може мати різні форми та значення.

Для глибшого розуміння індивідуальних відмінностей у проходженні вікової кризи підлітками доцільно звернутися до класичних теорій розвитку особистості. Зокрема, психоаналітична теорія Зігмунда Фройда може допомогти зрозуміти роль несвідомих процесів та сексуальності у формуванні особистості підлітка. Аналітична психологія Карла Густава Юнга пропонує погляд на розвиток підлітка через призму архетипів та процесу індивідуалізації. Теорія індивідуальної психології Альфреда Адлера може бути корисною для розуміння ролі соціального інтересу та прагнення до переваги у формуванні особистості підлітка. Гуманістичний підхід Абрахама Маслоу, зокрема його

теорія ієрархії потреб, може допомогти зрозуміти мотивацію та прагнення підлітків до самоактуалізації [27].

Важливо також розглянути сучасні дослідження в галузі нейробіології та когнітивної психології, які дають нове розуміння процесів розвитку мозку в підлітковому віці. Наприклад, дослідження показують, що префронтальна кора головного мозку, відповідальна за виконавчі функції, продовжує розвиватися до ранньої дорослості, що може пояснювати деякі особливості поведінки та прийняття рішень у підлітків [25].

Крім того, варто звернути увагу на соціокультурний контекст розвитку сучасних підлітків. Вплив цифрових технологій, соціальних мереж, глобалізації та швидких соціальних змін створює унікальне середовище для розвитку, яке суттєво відрізняється від того, що було навіть кілька десятиліть тому. Це вимагає нових підходів до розуміння та підтримки підліткового розвитку.

Таким чином, вивчення підліткового віку вимагає міждисциплінарного підходу, який враховує біологічні, психологічні, соціальні та культурні фактори. Розуміння складності та різноманітності процесів розвитку в цей період є ключовим для розробки ефективних стратегій підтримки та супроводу підлітків у їхньому шляху до дорослості.

Різноманітні психологічні теорії надають цінні інсайти щодо розвитку підлітків, підкреслюючи необхідність індивідуалізованого підходу до кожної молодої особистості. Особливу увагу варто приділити розвитку креативного мислення у цьому віці, оскільки воно відіграє ключову роль у формуванні ідентичності, сприяє самовираженню та стимулює інноваційне мислення.

Стимулювання творчого потенціалу підлітків може слугувати ефективним механізмом подолання кризових станів, надаючи конструктивні шляхи для самореалізації. Креативність не лише збагачує внутрішній світ підлітка, але й розвиває навички вирішення проблем, гнучкість мислення та емоційну стійкість, які є надзвичайно важливими для успішного проходження цього турбулентного періоду життя.

Важливо усвідомлювати, що кожен підліток - це унікальна особистість з індивідуальною траєкторією розвитку. Це зумовлює необхідність застосування гнучких та адаптивних підходів до виховання та підтримки, які враховують специфічні потреби, інтереси та особливості кожного молодого індивіда. Універсальні методи можуть бути неефективними або навіть контрпродуктивними, тому важливо розробляти персоналізовані стратегії взаємодії.

Психологічний розвиток підлітка являє собою комплексний і багатовимірний процес, який охоплює когнітивну, емоційну, соціальну та фізіологічну сфери. Глибоке розуміння цих взаємопов'язаних аспектів є ключовим для батьків, педагогів та фахівців у галузі дитячої психології. Це дозволяє їм надавати більш ефективну підтримку та створювати сприятливе середовище для гармонійного розвитку підлітків.

Врахування індивідуальних темпів розвитку, особистісних характеристик та соціокультурного контексту кожного підлітка дозволяє розробити більш точні та ефективні стратегії супроводу. Це може включати адаптацію освітніх програм, розробку індивідуальних планів розвитку, застосування різноманітних терапевтичних підходів та створення підтримуючого соціального середовища.

Таким чином, комплексний підхід до розуміння та підтримки підліткового розвитку, який враховує унікальність кожної особистості, сприяє розвитку креативності та адаптується до індивідуальних потреб, є найбільш ефективним у сприянні здоровому та позитивному переходу до дорослого життя. Це вимагає постійного навчання та адаптації з боку всіх, хто працює з підлітками, для забезпечення найкращої підтримки у цей критичний період життя.

Сучасні наукові дослідження демонструють, що ембріональний розвиток людини є значно складнішим і динамічнішим процесом, ніж вважалося раніше. Плід у материнській утробі не просто пасивно росте, а активно взаємодіє з навколишнім середовищем, розвиваючи свої сенсорні та когнітивні здібності.

Насамперед, варто відзначити, що слуховий апарат плоду починає функціонувати досить рано. Вже з 16-20 тижня вагітності дитина здатна сприймати звуки. Причому це не лише внутрішні шуми материнського організму, такі як серцебиття чи травлення, але й зовнішні звуки, що проникають крізь амніотичну рідину. Особливо чітко плід розрізняє голос матері, який стає для нього першим і найважливішим джерелом інформації про зовнішній світ.

Цікаво, що реакція плоду на звуки не обмежується простим їх сприйняттям. Дослідження показують, що дитина в утробі здатна розрізняти інтонації, ритмічні патерни мовлення і навіть окремі фонеми. Це призводить до формування своєрідної "звукової карти" навколишнього середовища, яка впливатиме на подальший розвиток мовних навичок дитини.

Більше того, експерименти демонструють, що плід не лише пасивно слухає, але й активно реагує на звукові стимули. Наприклад, при різких гучних звуках у нього може прискорюватися серцебиття або змінюватися рухова активність. А на приємні, заспокійливі звуки, такі як колискові пісні чи класична музика, плід часто реагує уповільненням серцевого ритму та загальним розслабленням.

Особливо цікавими є дослідження, які вказують на те, що мовне середовище, в якому розвивається плід, може впливати на його майбутні лінгвістичні здібності. Наприклад, новонароджені діти демонструють здатність розрізняти фонеми рідної мови від фонем інших мов. Це свідчить про те, що процес засвоєння мови починається ще до народження.

Більше того, деякі дослідники стверджують, що навіть такі тонкі аспекти комунікації, як інтонаційний малюнок плачу новонародженого, можуть відрізнятися залежно від мовного середовища, в якому розвивався плід. Це говорить про надзвичайно ранній початок формування комунікативних патернів людини [28].

Теорія Томаса Верні та дослідження Мішеля Одена ідуть ще далі, стверджуючи, що не лише внутрішньоутробний період, але й сам процес народження може мати довготривалий вплив на розвиток особистості. Вони наголошують на важливості створення оптимальних умов для пологів, які б мінімізували стрес для дитини і сприяли її гармонійному входженню у світ [29].

За їхніми спостереженнями, травматичний досвід народження може призводити до формування різноманітних психологічних проблем у майбутньому, включаючи підвищену тривожність, складнощі з довірою до світу, проблеми з прив'язаністю тощо. І навпаки, спокійні, природні пологи в комфортному середовищі можуть сприяти формуванню більш стійкої та гармонійної особистості.

Ці теорії підкреслюють надзвичайну важливість створення позитивного, підтримуючого середовища для вагітної жінки та новонародженої дитини. Вони закликають до більш усвідомленого підходу до вагітності та пологів, де враховуються не лише фізіологічні, але й психологічні аспекти розвитку нової людини.

Загалом, сучасні дослідження в галузі пренатальної психології та ранньому розвитку дитини відкривають нові горизонти для розуміння формування людської особистості. Вони демонструють, що основи нашого сприйняття світу, емоційного реагування та навіть когнітивних здібностей закладаються значно раніше, ніж ми звикли думати. Це підкреслює важливість створення сприятливих умов для розвитку дитини з найперших моментів її існування.

Отже, формування креативного мислення підлітків - це комплексний процес, який бере свій початок задовго до їхнього народження і продовжується протягом усього життя. Цей процес можна розглядати як природний феномен, що дозріває з часом, подібно до інших аспектів людської психіки.

Ключові фактори, що впливають на розвиток креативності, включають:

1. Пренатальний період. Умови розвитку плоду в утробі матері мають значний вплив на подальший розвиток дитини. Дослідження в галузі

пренатальної психології підкреслюють важливість цього періоду для формування основ майбутньої особистості.

2. Ранній дитячий розвиток. Досвід, отриманий у перші роки життя, включаючи процес пологів, догляд за немовлям та взаємодію з батьками, формує фундамент для розвитку креативності.

3. Дошкільна та шкільна освіта. Досвід, отриманий у дитячому садку та початковій школі, відіграє crucial роль у стимулюванні творчого потенціалу дитини.

4. Підлітковий вік. Цей період можна розглядати як кульмінацію попереднього досвіду, коли креативне мислення починає проявлятися більш яскраво.

Важливо розуміти, що хоча креативне мислення можна стимулювати через навчання та виховання, воно є, по суті, природним конструктом людської психіки. Це означає, що кожна людина має потенціал до креативного мислення, який може «прокинутися» за певних умов.

Фактори, що впливають на розвиток креативного мислення, включають:

1. Сімейне оточення: роль батьків та близьких родичів у створенні сприятливого середовища для розвитку креативності.

2. Соціокультурне середовище: вплив друзів, вчителів, наставників та культурного контексту на формування творчого потенціалу.

3. Освітня система: методи навчання, які заохочують критичне мислення, експериментування та інновації.

4. Суспільні цінності: загальне ставлення суспільства до креативності та інновацій.

5. Політичний устрій: вплив політичної системи на свободу вираження та підтримку творчих ініціатив.

Розвиток креативного мислення можна порівняти з пробудженням прихованого потенціалу. Це не лінійний процес, а скоріше складна взаємодія між вродженими здібностями та зовнішніми впливами. Важливо створювати середовище, яке стимулює допитливість, заохочує експериментування та

толерує помилки як частину процесу навчання.

Підлітковий вік є особливо важливим періодом для розвитку креативного мислення, оскільки це час, коли молоді люди починають формувати власну ідентичність та світогляд. Створення можливостей для самовираження, заохочення нестандартного мислення та підтримка ініціативи можуть значно посилити креативний потенціал підлітків.

РОЗДІЛ 2
ЕКСПЕРЕМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Організація та методичне забезпечення дослідження

Основною метою дослідження є теоретичне обґрунтування та експериментальне вивчення психологічних особливостей розвитку креативного мислення у підлітків, визначення чинників, що впливають на його формування. Дослідження передбачає виявлення характерних проявів креативного мислення у підлітків, встановлення взаємозв'язків між різними компонентами креативності та визначення ефективних методів її розвитку з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей учнів, що дозволить розробити практичні рекомендації для педагогів та психологів щодо оптимізації процесу формування творчого мислення у підлітковому віці.

Експериментальне дослідження креативного мислення підлітків було проведено протягом 2024 навчального року на базі Запорізької гімназії №28. У дослідженні взяли участь 30 учнів віком 11-13 років.

Дослідження охоплювало три взаємопов'язані етапи.

На підготовчому етапі, який тривав протягом січня – березень 2024 року, було здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми креативного мислення у підлітковому віці. Це дозволило визначити методологічну основу дослідження та сформувати концептуальний апарат. У цей період відбувався ретельний підбір діагностичного інструментарію з урахуванням вікових особливостей підлітків та специфіки досліджуваного феномену. Важливим аспектом підготовчого етапу стало формування репрезентативної вибірки досліджуваних та розробка детальної програми емпіричного дослідження, що включала часові рамки, процедуру проведення та критерії оцінювання результатів.

Основний етап дослідження охопив період з березня 2024 року по квітень 2024 року та був присвячений безпосередньому проведенню діагностичного дослідження. У цей час здійснювався збір емпіричних даних із використанням комплексу психодіагностичних методик, проводилось спостереження за проявами креативності підлітків у навчальній діяльності, відбувались бесіди з учителями та батьками. Паралельно проводилась первинна обробка отриманих результатів та формування експериментальної і контрольної груп для подальшого дослідження. Особлива увага приділялася створенню сприятливої атмосфери для діагностики та забезпеченню достовірності отриманих даних.

Заключний етап, що тривав з квітня по травень 2024 року, був спрямований на глибокий аналіз та інтерпретацію отриманих результатів. На цьому етапі проводилась статистична обробка емпіричних даних із застосуванням сучасних методів математичної статистики, здійснювався якісний аналіз виявлених закономірностей та особливостей креативного мислення підлітків. На основі комплексного аналізу були сформульовані ґрунтовні висновки щодо особливостей розвитку креативного мислення у підлітковому віці та розроблені практичні рекомендації для психологів, педагогів та батьків щодо стимулювання творчого потенціалу підлітків.

Усі етапи дослідження логічно взаємопов’язані та послідовно розкривають процес вивчення креативного мислення підлітків, забезпечуючи системність та цілісність наукового пошуку. Кожен етап супроводжувався веденням документації, фіксацією результатів та їх поточним аналізом, що дозволило отримати повну та достовірну картину досліджуваного явища.

Така організація дослідження забезпечила можливість всебічного вивчення особливостей креативного мислення підлітків та створила надійну базу для формулювання теоретичних узагальнень і практичних рекомендацій щодо розвитку творчого потенціалу учнів підліткового віку.

Методологічну основу дослідження склали:

- Концепція креативності Дж. Гілфорда [4];
- Теорія когнітивного розвитку Ж. Піаже [2];

- Теорія творчої обдарованості О.І. Кульчицької [18];

- Теорія креативного мислення Е.П. Торренса [16, 30];

- Підходи до вивчення творчого мислення В.О. Моляко [6].

Для діагностики креативного мислення підлітків було використано наступний комплекс методик:

1. «Короткий тест творчого мислення» Е.П. Торренса [16, 30];
2. Методика діагностики творчих здібностей «Кола» (варіант методики М. Вартега «Круги») [33];
3. Методика «Незвичне використання» (І. Аверіна) [32].

Розглянемо детальніше вище названі методики та пояснимо необхідність їх застосування в даному емпіричному дослідженні.

1. «Короткий тест творчого мислення» Е.П. Торренса [30] є одним із найбільш надійних та валідних інструментів діагностики творчого мислення. Методика дозволяє оцінити образну креативність підлітків через виконання творчих завдань.

Даний тест вперше запропонований американським психологом Елісом Полом Торренсом в 1962 р. Тест призначений для діагностики креативності починаючи з дошкільного віку (5-6 років). Ускладнені варіанти можуть бути використані і в інших вікових групах (до 17-20 років). Головне завдання, яке ставив перед собою Е.П. Торренс – отримати модель творчих процесів, що відображає їх природну складність.

В основі цього методу лежить здатність до дивергентного мислення (Дж. Гілфорд), до перетворень і створення асоціацій, здатність породжувати нові ідеї та розробляти їх.

Мета: діагностика креативних здібностей особистості через оцінку основних характеристик творчого мислення. Методика спрямована на виявлення здатності до генерування оригінальних ідей, створення нестандартних образів та їх детальної розробки.

Тест дозволяє оцінити творчий потенціал через аналіз ключових показників креативності: швидкості продукування ідей, гнучкості мислення при

вирішенні завдань, оригінальності створених образів та їх розробленості. Особлива увага приділяється здатності особистості виходити за межі звичних рішень та створювати унікальні творчі продукти.

Використання цієї методики дає можливість не лише визначити актуальний рівень розвитку творчих здібностей, але й спрогнозувати потенціал їх подальшого розвитку, що робить тест Е. П. Торренса ефективним інструментом для психологічного супроводу та розвитку креативності особистості.

Інструкція: «На сторінці намальовані незавершені фігурки. Якщо ти додаси до них додаткові лінії, у тебе вийдуть цікаві предмети або сюжетні малюнки. На виконання цього завдання надається 10 хвилин. Спробуй придумати такий малюнок або історію, яку ніхто інший не зможе придумати. Зроби її повною і цікавою, додай до неї нові ідеї. Придумай цікаву назву для кожного малюнка і напиши її внизу під малюнком».

Характеристика основних показників творчого мислення:

1. Легкість (швидкість) – кількісний показник, що відображає здатність до породження великої кількості ідей (асоціацій, образів). Вимірюється числом результатів.

2. Гнучкість – відображає здатність висувати різноманітні ідеї, переходити від одного аспекту проблеми до інших, використовувати різні стратегії вирішення.

Методика вимірюється числом категорій. Категорії:

- світ природи;
- тваринний світ;
- людина;
- механічне;
- символічне;
- декоративні елементи;
- видове (місто, будинок, шосе, двір);
- мистецтво;

- динамічні явища.

3. Оригінальність – характеризує здатність до висування ідей, відмінних від очевидних, нормативних. Вимірюється кількістю неординарних відповідей, образів, ідей.

4. Розробленість (ретельність, деталізація образів) – фіксує здатність до винахідництва, конструктивної діяльності. Вимірюється кількістю істотних і несуттєвих деталей при розробці основної ідеї.

При обробці експериментальних даних необхідно мати на увазі, що причини низьких і високих показників по всіх когнітивних параметрах креативності можуть бути різними. Так, низькі показники за фактором «швидкість» можуть бути пов'язані з високою деталізацією, розробленістю ідей. Високі показники по даному фактору можуть свідчити про імпульсивність або поверховість мислення. Низькі показники за фактором «гнучкість» свідчать про ригідність мислення або низьку інформованість, слабку мотивацію. Надзвичайно високі показники мають «негативний відтінок» і можуть свідчити про нездатність до єдиної лінії в мисленні. Високий коефіцієнт оригінальності іноді спостерігається при психічних і невротичних розладах. Тому при обробці емпіричних даних істотним є не тільки кількісний результат (бали), а й причини цього результату.

Оцінка виконання завдання по субтесту «Закінчи малюнок»:

Швидкість. Цей показник визначається підрахунком числа завершених фігур. Максимальний бал дорівнює 10.

Гнучкість. Цей показник визначається числом різних категорій відповідей. Для визначення категорій можуть використовуватися як самі малюнки, так і їх назви (що іноді не збігається).

Оригінальність і ретельність розробки оцінюється аналогічно обробці завдання субтесту.

Додаткові преміальні бали за оригінальність ідеї. Такі бали даються:

1. За нестандартність мислення і відхилення від загальноприйнятого, яке проявляється в об'єднанні кількох вихідних повторюваних фігур (пар

паралельних ліній) в єдиний малюнок. П. Торренс відносить це до проявів високого рівня творчих здібностей. Такі діти бачать можливості там, де вони приховані від інших. У зв'язку з цим необхідно присуджувати додаткові бали за об'єднання в блоки вихідних фігур: об'єднання двох пар ліній – 2 бали; трьох – п'яти пар – 5 балів, шести – десяти пар – 10 балів, одинадцяти – п'ятнадцяти пар – 15 балів, більше п'ятнадцяти пар – 20 балів. Ці преміальні бали додаються до загальної суми балів за оригінальність по всьому третьому завданню.

Особливості проведення тестування: тестування проводиться в комфортній, спокійній атмосфері, яка сприяє творчому самовираженню підлітків. На виконання кожного субтесту відводиться по 10 хвилин. Перед початком роботи надається чітка інструкція та демонструються приклади можливих відповідей. Заохочується створення оригінальних, незвичайних рішень.

Методика Е.П. Торренса дає можливість отримати як кількісні показники креативності, так і якісні характеристики творчого мислення підлітків, що робить її особливо цінною для комплексного дослідження креативності у підлітковому віці.

Тестовий матеріал до методики міститься в Додатку А.

2. Методика діагностики творчих здібностей «Кола» (варіант методики М. Вартега «Круги») [33].

У контексті нашого дослідження креативного мислення підлітків особливе місце займає методика «Кола», розроблена на основі тесту Маріо Вартега. Ця методика є потужним діагностичним інструментом, який дозволяє дослідити різноманітні аспекти творчого потенціалу особистості через виконання простого, але інформативного завдання.

Маріо Вартег (Mario Wertheimer Varteg) - швейцарський психолог, який розробив проективну методику «Кола» в 1920-х роках. Його методика базується на гештальт-психології та теорії про те, що творче мислення можна оцінити через здатність особистості трансформувати прості геометричні фігури у осмислені образи.

Важливо відзначити, що сучасні версії методики «Кола» часто є модифікованими варіантами оригінального тесту Вартега, адаптованими до сучасних вимог психодіагностики та потреб дослідників.

Мета тесту «Кола» полягає у діагностиці рівня розвитку творчих здібностей та креативності особистості через оцінку її здатності створювати нові образи на основі простого стимулу (кола) та визначення якісних показників творчого мислення.

Методологічною основою даної методики є уявлення про креативність як багатовимірне явище, що проявляється у здатності генерувати оригінальні ідеї, створювати нові образи та знаходити нестандартні рішення. Особливу цінність методика представляє при дослідженні підліткового віку, коли активно розвивається образне мислення та формується творчий потенціал особистості.

Структура тесту «Кола» складається з бланку, на якому зображено двадцять однакових кіл, розташованих у чотири ряди по п’ять кіл. Учаснику надається інструкція домалювати ці кола таким чином, щоб створити різні предмети чи сюжетні малюнки. Час виконання завдання обмежується зазвичай п’ятьма-сімома хвилинами. Після завершення роботи проводиться якісний та кількісний аналіз отриманих результатів, де оцінюється швидкість (кількість використаних кіл), гнучкість (різноманітність категорій малюнків), оригінальність (нестандартність образів) та деталізація (ретельність розробки ідеї) виконання завдання.

Процедура проведення дослідження починається з надання чіткої інструкції досліджуваним. Учасникам пропонується протягом п’яти хвилин створити якомога більше різноманітних зображень, використовуючи кола як основу. При цьому наголошується на можливості об’єднувати кола між собою, домальовувати будь-які деталі як всередині, так і ззовні кола, створювати складні композиції. Важливою умовою є необхідність підписати кожний створений малюнок, що дозволяє краще зрозуміти задум автора та оцінити оригінальність мислення.

Оцінювання результатів здійснюється за чотирма основними критеріями, кожен з яких відображає різні аспекти креативного мислення. Творчі здібності проявляються в оригінальності, гнучкості, швидкості.

Оригінальність є ключовим показником креативності та оцінюється через аналіз нестандартності створених образів. При оцінюванні враховується частота повторюваності певних зображень у вибірці. Найвищі бали отримують унікальні, нестандартні рішення, тоді як типові зображення (сонце, смайлики, м'ячі) оцінюються мінімальною кількістю балів. Оригінальність зображення виявляється в тому, що у дитини виникають нові, нестандартні ідеї малюнків предметів, що мають форму кола. Звичайними, тобто стандартними, будуть зображення, які часто зустрічаються в дитячих малюнках (яблуко, м'ячик, сонечко, обличчя людини, мордочка зайчика, тарілка, колесо, повітряна кулька, квітка і т. д.). За такі малюнки присвоюється 0 балів. Оригінальними можна вважати зображення предметів, які не так часто малюють діти (кнопка дзвінка, торт, ґудзик, їжачок, що згорнувся в клубочок, Колобок, смайлик, планета Марс, дзеркальце, хокейна шайба, вишенька і т. д.). Кожен оригінальний малюнок оцінюється в 1 бал. Якщо дитина об'єднує в одну композицію 2 кола і більше, то можна додати за оригінальність по 1 балу за кожне об'єднання.

Гнучкість – це здатність дитини висувати різноманітні ідеї малюнків, звертаючись до різних областей знань, використовуючи широке коло предметів і явищ. Для оцінки гнучкості підраховується кількість узагальнюючих слів-понять, які можуть включати в себе відразу кілька намальованих предметів і явищ. Гнучкість мислення визначається через аналіз різноманітності категорій, до яких можна віднести створені зображення. Виділяються такі основні категорії як природні об'єкти, побутові предмети, технічні пристрої, спортивне приладдя, людські обличчя та фігури, символічні зображення, абстрактні композиції. Різноманітність використаних категорій свідчить про широту мислення та здатність розглядати проблему з різних сторін.

Наприклад, малюнки людини або тільки голови (лиця) можна об’єднати загальним поняттям «людина». Інші слова-поняття об’єднують інші предмети, наприклад: «небесні тіла» (Місяць, Сонце, планета), «фрукти та овочі» (яблуко, вишня, помідор, кавун). Так, ви можете включити намальовані дитиною предмети в групи «тварини», «рослини», «посуд», «аксесуари» та ін.

Кількість груп, які можуть включати кілька предметів або навіть один, підраховується і оцінюється – по 1 балу за кожну групу. Звертаємо вашу увагу, що при аналізі та підрахунку груп враховуються всі зображення, а не тільки оригінальні.

Швидкість – це продуктивність образотворчої діяльності дитини, тобто це здатність за обмежену кількість часу (5 хвилин) виконати великий обсяг роботи, намалювати багато круглих предметів. Швидкість мислення оцінюється через підрахунок загальної кількості створених малюнків. При цьому враховуються лише завершені зображення, які мають чітку ідею та назву. Цей показник відображає здатність до швидкого генерування ідей та продуктивність творчого мислення. У тесті підраховується кількість кіл, які використала дитина для зображення предметів. За кожне коло-малюнок дається 1 бал.

Інтерпретація результатів:

Низький рівень: оригінальність 0-2 бали; гнучкість 1-2 бали; швидкість 0-9 балів.

Середній рівень: оригінальність 2-6 балів; гнучкість 3-4 бали; швидкість 10-13 балів.

Високий рівень: оригінальність понад 7 балів; гнучкість понад 5 балів; швидкість понад 14 балів.

Результати тесту не відображають повноту творчого потенціалу дитини. Необхідно спостерігати за дитиною: якщо вона увесь час щось вигадує, фантазує – то її творчий потенціал очевидний, якщо вважає за краще діяти за зразком, інструкцією, шаблоном, боїться проявляти ініціативу, необхідно допомогти відчути дитині радість творчості.

Розробленість відображає здатність до детальної розробки ідеї та оцінюється через аналіз кількості додаткових деталей, складності композиції, ретельності промальовування елементів. Цей показник демонструє схильність до удосконалення первинного задуму та увагу до дрібних деталей.

На основі комплексного аналізу всіх показників визначається загальний рівень креативності. При цьому враховуються не лише кількісні показники, але й якісні характеристики виконання завдання: емоційне забарвлення малюнків, складність композиційних рішень, наявність сюжетних зв’язків між зображеннями, стиль виконання роботи.

Особлива увага при інтерпретації результатів приділяється аналізу типових помилок та особливостей виконання завдання: повторення однакових малюнків, незавершеність зображень, відсутність назв, формальний підхід до виконання. Це дозволяє отримати додаткову інформацію про особливості творчого процесу та можливі перешкоди для прояву креативності.

Методика «Кола» має ряд суттєвих переваг, які роблять її особливо цінною для дослідження креативності підлітків: простота та зрозумілість інструкції, можливість групового проведення, висока діагностична інформативність, ігровий характер завдання, що знижує тривожність досліджуваних та сприяє більш повному розкриттю творчого потенціалу.

Результати, отримані за допомогою цієї методики, дозволяють не лише оцінити актуальний рівень розвитку творчих здібностей, але й виявити потенційні можливості для розвитку креативного мислення, що є особливо важливим для розробки програм психолого-педагогічного супроводу підлітків.

Важливо зазначити, що результати тестування аналізуються в контексті інших діагностичних даних та особливостей розвитку підлітка, що забезпечує об’єктивність та надійність висновків щодо рівня розвитку креативного мислення.

Тестовий матеріал до методики міститься в Додатку А.

3. Методика «Незвичне використання» (І. Аверіна) [32].

Методика «Незвичне використання» була розроблена Джоєм Полом Гілфордом у рамках його досліджень структури інтелекту та творчого мислення в 1950-х роках. Спочатку вона була частиною батареї тестів, спрямованих на вивчення дивергентного мислення. Пізніше методика була адаптована різними дослідниками, зокрема І. Аверіною, яка модифікувала її для використання в діагностиці креативності. Методика базується на концепції Дж. Гілфорда про дивергентне мислення як основу креативності та здатності генерувати множинні рішення однієї проблеми. В сучасній психодіагностиці вона широко використовується для оцінки творчого потенціалу особистості та її здатності до нестандартного мислення.

Мета методики «Незвичне використання» полягає у діагностиці вербальної креативності та дивергентного мислення через оцінку здатності особистості генерувати різноманітні, нестандартні способи використання звичайних предметів. Методика дає можливість виявити вміння виходити за межі стереотипного мислення, знаходити оригінальні рішення для буденних речей та оцінити загальний рівень розвитку творчого потенціалу особистості через здатність створювати велику кількість нових ідей та гнучкість мислення при вирішенні нестандартних завдань.

Вік досліджуваних: підлітки віком 10-18 років.

Структура тесту «Незвичне використання» складається з інструкції та стимульного матеріалу у вигляді назв звичайних предметів (наприклад, газета, цегла чи порожня скляна пляшка). Учасникам пропонується протягом визначеного часу (зазвичай 3-5 хвилин) написати якомога більше різних способів нестандартного використання цих предметів. При цьому важливо записувати всі ідеї, які спадають на думку, навіть якщо вони здаються дивними чи нереальними. Після виконання завдання відповіді аналізуються за трьома основними критеріями: швидкість (загальна кількість запропонованих варіантів), гнучкість (різноманітність категорій відповідей) та оригінальність (нестандартність, рідкісність запропонованих варіантів використання).

Інструкція: «Вам буде названий звичайний, буденний предмет. Придумайте для цього предмета якомога більше різних і незвичайних способів використання, висловіть якомога більше ідей – як практично він міг би використовуватися. Ваші пропозиції повинні бути реальними і здійсненними. Запишіть свої думки коротко, але зрозуміло. Роз'ясніть, якщо це необхідно, однією або двома фразами, як даний предмет може бути змінений, як з нього зробити інший предмет або пристрій. Наприклад, цеглина може бути використана: як стіл – багато цеглин, складених одна на одну; як олівець – писати шматочком на бруківці. Якщо ви напишете просто слова «стіл» або «олівець», ваші ідеї будуть незрозумілими для інших людей. Опишіть тому свої ідеї якомога конкретніше, не давайте загальних відповідей. Кожну нову думку записуйте у новому рядку. Для кожного завдання у вас 6 хвилин часу».

Після прочитання інструкції можна відповісти на всі запитання учнів, але при цьому слід постаратися не виходити за рамки інструкції. Якщо необхідно, можна прочитати інструкцію ще раз. Тільки після цього експериментатор повинен голосно і чітко вимовити назву першого предмету, наприклад: «Газета».

Час роботи з кожним предметом – 6 хвилин. За цей час досліджуваним пропонується придумати якомога більше різних незвичайних способів застосування цих предметів і записати їх у спеціально призначеному бланку.

Експрес-аналіз результатів цього завдання полягає в підрахунку кількості неповторюваних, відповідних завданню відповідей. При цьому викреслюються всі безглузді, абсурдні відповіді (наприклад, зробити з газети космічну ракету), а також всі повторювані відповіді, крім однієї (наприклад, з трьох відповідей: постелити газету як скатертину, як серветку і як покривало, – враховується лише одна. Однак відповідь: постелити газету в клітку, – повинна враховуватися, тому що в цій відповіді газета має іншу функцію – догляд за тваринами).

Загальна оцінка рівня розвитку творчих здібностей особистості здійснюється на основі аналізу 4 параметрів: швидкості, гнучкості, оригінальності, розробленості завдання.

Не слід проводити одночасне тестування у великих групах учнів. Оптимальний розмір групи – 10-12 чоловік. При тестуванні учень повинен сидіти за столом один, щоб виключити списування відповідей. Необхідно, щоб у всіх учнів були олівці або ручки, а також бланк для відповідей. Експериментатору необхідно мати інструкції і секундомір.

Час проведення тесту – по 6 хвилин на кожне завдання (тест складається з двох завдань) плюс час для інструкції. Разом з підготовкою, читанням інструкцій, роздачею бланків для відповіді на проведення тестування необхідно відвести близько 20 хвилин.

Коли всі учні будуть готові, експериментатор зачитує інструкцію строго по тексту. Цей же текст лежить перед кожним учнем.

Таблиця 2.1

Середні (і квадратичні відхилення) показники тесту у учнів різного віку

Клас	n	Швидкість	Гнучкість	Оригінальність
5	144	18.1 (7.9)	12.4 (4.5)	35.3 (17.7)
7	124	20.7 (9.4)	14.6 (5.0)	45.1 (24.6)
9	116	19.8 (6.4)	14.9 (4.7)	41.9 (16.4)
11	116	18.0 (6.8)	13.9 (4.8)	41.6 (19.7)
5-11	500	19.1 (7.8)	14.0 (20.1)	41.0 (20.1)

У процесі дослідження креативності підлітків нами було додатково розроблено та впроваджено анкетування для виявлення їхніх творчих інтересів. Це дозволило отримати важливу інформацію про схильності учнів до різних видів творчої діяльності, їхні захоплення та способи проведення вільного часу. Анкета містила питання щодо улюблених видів творчості, частоти занять творчою діяльністю, участі в гуртках та секціях, а також самооцінки власних творчих здібностей. Результати анкетування допомогли нам краще зрозуміти

спрямованість творчих інтересів підлітків, виявити їхні преференції у виборі творчих занять та визначити фактори, що впливають на розвиток креативності. Отримані дані стали важливим доповненням до основних методик дослідження та дозволили сформувати більш повну картину творчого потенціалу досліджуваної групи підлітків.

Зразок анкети знаходиться в Додатку А.

Окрім цього додатково використовувались:

- спостереження за проявами креативності в навчальній діяльності;
- аналіз продуктів творчої діяльності учнів;
- бесіди з учителями та батькам.

У процесі проведення дослідження нами було суворо дотримано всіх необхідних етичних норм. Від батьків кожного учасника було отримано письмову згоду на участь їхніх дітей у дослідженні. Особлива увага приділялась забезпеченню конфіденційності особистих даних учасників, що гарантувало захист їхньої приватності. При організації та проведенні діагностичних процедур ми враховували вікові та індивідуальні особливості учнів, що дозволило зробити процес дослідження максимально природним та адаптованим для кожного учасника. Для отримання достовірних результатів було створено комфортні психологічні та фізичні умови проведення діагностики, що сприяло розкриттю справжнього потенціалу кожного учня.

Критерії формування вибірки:

- вік досліджуваних: 11-13 років;
- навчання в загальноосвітній школі;
- відсутність серйозних порушень розвитку;
- добровільна згода на участь у дослідженні.

Такий комплексний підхід до організації дослідження дозволяє всебічно вивчити особливості креативного мислення підлітків та отримати надійні емпіричні дані для подальшого аналізу.

2.2. Результати дослідження креативного мислення у підлітковому віці

Комплексна діагностика творчого мислення учнів підліткового віку (11-13 років), здійснена в процесі виробничої практики, вимагає детального аналізу отриманих якісних та кількісних показників. Тестування здійснювалося за методиками, які дозволили всебічно оцінити творчий потенціал підлітків (розміщений в Додатку Б).

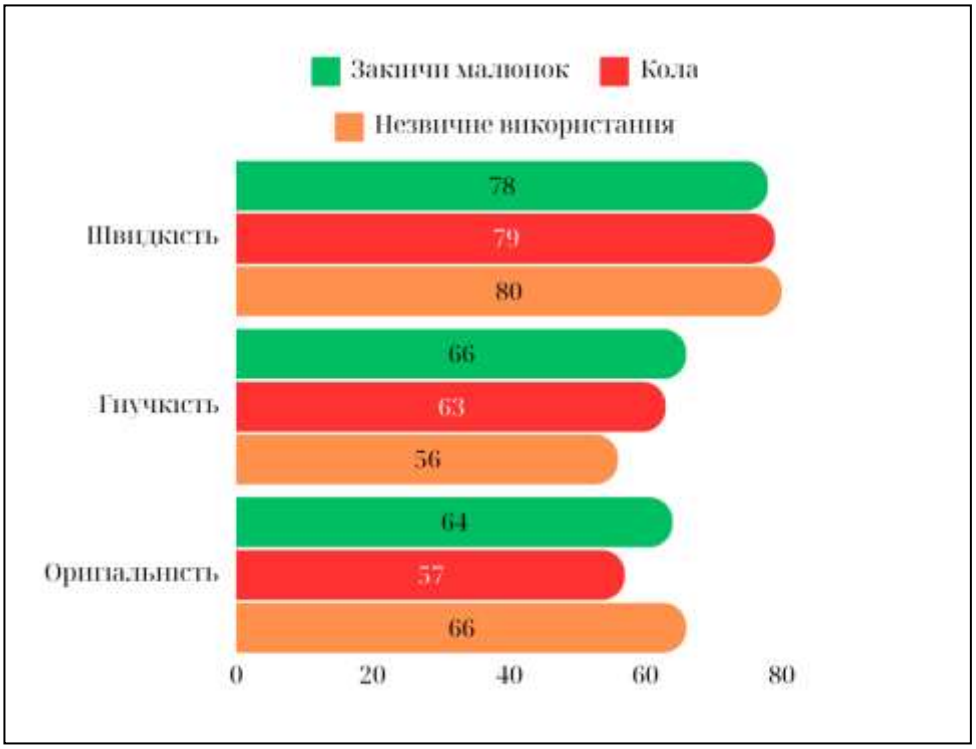

Рис. 2.1. Кількісні показники діагностики рівня розвитку креативного мислення підлітків за поданими методиками (%)

За результатами діагностики творчого мислення було виявлено, що переважна більшість досліджуваних (60%) характеризується середнім рівнем розвитку креативності. Аналіз отриманих даних здійснювався за трьома ключовими критеріями, які комплексно відображають творчий потенціал особистості.

Досліджуючи оригінальність мислення, тобто здатність продукувати незвичайні, нестандартні ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, було встановлено, що у більшості учасників цей показник знаходиться в межах середніх значень. Це свідчить про помірну здатність генерувати унікальні рішення та пропонувати власні, відмінні від інших, підходи до вирішення завдань.

Аналізуючи гнучкість мислення, яка відображає спроможність легко переходити від одного класу явищ до іншого та використовувати різноманітні стратегії вирішення проблем, було зафіксовано середній рівень розвитку цього показника. Це вказує на достатню, але не виняткову здатність до різнопланового розгляду завдань та варіативності у підходах до їх вирішення.

Щодо швидкості мислення, яка характеризує здатність генерувати максимальну кількість ідей за обмежений час, результати демонструють, що більшість досліджуваних здатні продукувати достатню кількість ідей у заданий проміжок часу. Це свідчить про нормальний темп творчої діяльності та здатність оперативно включатися у процес генерування ідей.

Отримані результати можуть свідчити про наявність певного творчого потенціалу у досліджуваних, який за умови цілеспрямованого розвитку та створення сприятливого середовища може бути суттєво підвищений. Важливо відзначити, що середній рівень креативності є достатнім для успішного вирішення повсякденних завдань та може слугувати хорошою основою для подальшого розвитку творчих здібностей. Створення відповідних психолого-педагогічних умов та застосування спеціальних розвивальних програм може сприяти підвищенню рівня креативності та розкриттю творчого потенціалу особистості.

Аналіз результатів проведеного дослідження виявив значущу групу осіб (17%) з низькими показниками креативності, що потребує детального розгляду можливих причин такого явища. Важливо розуміти, що низький рівень креативності не є сталою характеристикою особистості, а може бути

зумовлений комплексом взаємопов’язаних факторів, які впливають на розвиток творчого потенціалу.

Перш за все, значний вплив мають індивідуальні психологічні особливості особистості. Це включає тип темпераменту, особливості характеру, рівень тривожності, специфіку емоційної сфери та когнітивних процесів. Деякі особи можуть мати природну схильність до більш структурованого, алгоритмічного мислення, що певною мірою може обмежувати прояви креативності.

Суттєвим фактором виступає соціальне середовище, в якому розвивається особистість. Несприятливі умови, відсутність підтримки творчих проявів з боку батьків та педагогів, надмірна критика та орієнтація на стандартизовані рішення можуть значно пригнічувати розвиток креативності. Особливо важливим є вплив найближчого оточення в дитячому та підлітковому віці, коли закладаються основи творчого мислення.

Характерною особливістю осіб з низькими показниками креативності є домінування конвергентного (логічного) мислення над дивергентним (творчим). Такі люди схильні шукати єдино правильне рішення, спиратися на усталені алгоритми та уникати експериментування з новими підходами. Це може бути результатом як природних схильностей, так і особливостей освітнього процесу, який часто орієнтований на розвиток саме логічного мислення.

Важливим фактором є рівень мотивації до творчої діяльності. Низька зацікавленість у творчому самовираженні, відсутність внутрішніх стимулів до пошуку нестандартних рішень та небажання виходити за межі звичного можуть суттєво обмежувати розвиток креативності. Часто це пов’язано з відсутністю позитивного досвіду творчої діяльності та недостатнім розумінням її цінності.

Обмежений доступ до розвивальних занять також відіграє значну роль. Відсутність можливості відвідувати творчі гуртки, брати участь у розвивальних програмах, взаємодіяти з креативним середовищем може суттєво знижувати

потенціал розвитку творчих здібностей. Це особливо актуально для осіб з обмеженими соціально-економічними можливостями.

Суттєвий вплив мають психологічні бар'єри та страх самовираження. Побоювання критики, невпевненість у власних силах, страх помилки чи осуду можуть створювати потужні внутрішні блоки, що перешкоджають вільному прояву креативності. Такі бар'єри часто формуються внаслідок негативного досвіду або надмірно критичного ставлення оточення до творчих проявів особистості.

Розуміння цих факторів має важливе значення для розробки ефективних стратегій подолання низького рівня креативності. Це може включати індивідуальний підхід у навчанні, створення підтримуючого середовища, роботу з психологічними бар'єрами, розвиток мотивації до творчості та забезпечення доступу до різноманітних форм творчої діяльності. Важливо пам'ятати, що креативність можна розвивати протягом усього життя, і низькі показники на певному етапі не є остаточним вироком для творчого потенціалу особистості.

У процесі аналізу результатів дослідження особливий інтерес викликає група підлітків (23%), які продемонстрували високі показники креативності. Детальний аналіз їхніх результатів дозволяє виявити специфічні особливості прояву творчих здібностей та окреслити потенційні напрямки їх подальшого розвитку.

Значна частина цих осіб продемонстрували неординарну оригінальність мислення, що проявлялася у здатності генерувати унікальні, нестандартні ідеї та рішення. Їхні відповіді характеризувалися високим рівнем новизни, незвичайністю підходів до вирішення завдань та відсутністю шаблонності у мисленні. Такі підлітки часто пропонували несподівані комбінації елементів, створювали оригінальні образи та знаходили нетривіальні зв'язки між різними аспектами завдань.

Інша частина досліджуваних відзначилася надзвичайною гнучкістю мислення, демонструючи здатність легко переключатися між різними

стратегіями, знаходити множинні варіанти рішень та розглядати проблему з різних точок зору. Ця група виявила високу адаптивність у підході до завдань, вміння генерувати різноманітні категорії відповідей та здатність виходити за межі очевидних рішень.

Показово, що висока креативність цих підлітків часто супроводжується підвищеною допитливістю, схильністю до експериментування та готовністю ризикувати у творчому процесі. Вони демонструють виражений інтерес до нового досвіду, відкритість до незвичайних ідей та здатність долати когнітивні стереотипи.

Такі результати можуть свідчити про наявність природних творчих здібностей, які є важливим ресурсом для подальшого розвитку особистості. Однак важливо розуміти, що навіть високий рівень креативності потребує належної підтримки та стимуляції для повноцінної реалізації творчого потенціалу.

Для ефективного розвитку креативності цієї групи підлітків необхідно створити сприятливе освітнє середовище, яке б включало:

- індивідуальний підхід до навчання з урахуванням особливостей творчого мислення кожного учня;

- залучення до різноманітних творчих проектів та дослідницької діяльності;

- надання можливостей для самостійного вибору напрямків творчої активності;

- створення атмосфери психологічної безпеки та підтримки творчих ініціатив;

- забезпечення доступу до додаткових освітніх ресурсів та розвивальних програм.

Важливо також приділити увагу розвитку супутніх навичок, які підтримують реалізацію творчого потенціалу: критичного мислення, емоційного інтелекту, комунікативних здібностей та навичок самоорганізації.

Це дозволить створити міцну основу для подальшого розвитку креативності та успішної самореалізації у різних сферах діяльності.

Особливу увагу слід приділити мотиваційному аспекту, підтримуючи внутрішню мотивацію до творчості та формуючи стійкий інтерес до саморозвитку. Важливо допомогти підліткам усвідомити цінність їхніх творчих здібностей та навчити їх ефективно використовувати свій креативний потенціал у різних життєвих ситуаціях.

Таким чином, виявлення групи підлітків з високим рівнем креативності створює важливі можливості для цілеспрямованої роботи з розвитку їхніх творчих здібностей та формування майбутніх інноваторів та креативних особистостей.

Виявлені показники є закономірними для підліткового віку, оскільки цей етап розвитку характеризується якісними змінами у мисленні, активізацією уяви та формуванням абстрактно-логічних операцій. Цей віковий період створює сприятливе підґрунтя для розвитку індивідуальної творчої манери та розкриття креативного потенціалу.

Графічне зображення отриманих результатів представлено на рисунку 2.2.

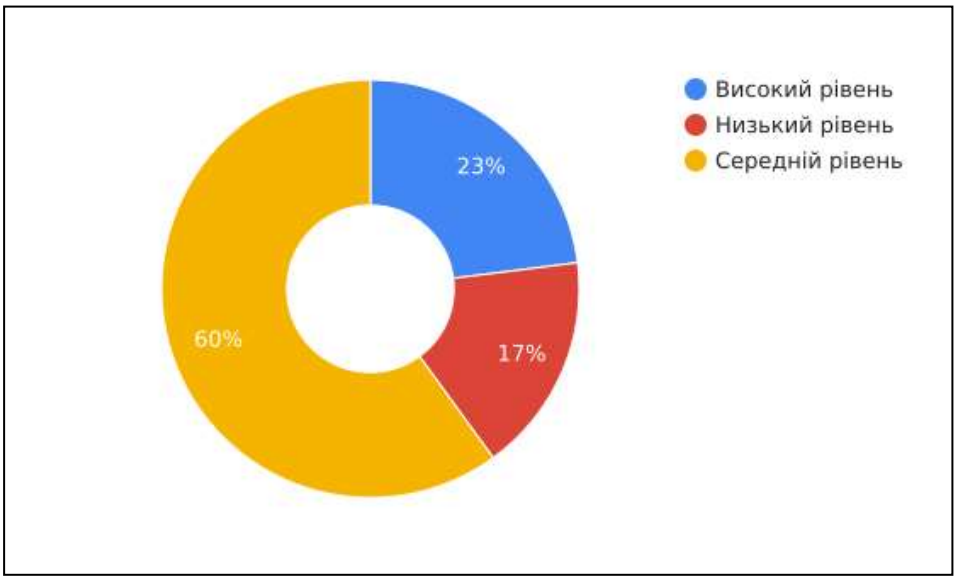

Рис. 2.2. Кількісні показники рівня розвитку креативного мислення у підлітковому віці (%)

Важливо відзначити, що основною метою педагогічного впливу має стати цілеспрямована підтримка та розвиток творчих здібностей через впровадження диференційованого підходу до навчальних завдань та вправ. Це дозволить враховувати індивідуальні особливості кожного учня та створити оптимальні умови для розкриття їхнього творчого потенціалу.

Проведений гендерний аналіз результатів дослідження виявив стійку тенденцію до переважання показників креативності у представниць жіночої статі порівняно з представниками чоловічої статі в межах досліджуваної вікової категорії. Така закономірність потребує детального розгляду з урахуванням різних аспектів розвитку особистості в підлітковому віці.

Насамперед, виявлена тенденція може бути пояснена особливостями психофізіологічного розвитку. Загальновідомим є факт більш раннього дозрівання дівчат, що проявляється не лише у фізіологічних змінах, але й у прискореному розвитку емоційної та когнітивної сфер. Це створює сприятливе підґрунтя для розвитку творчих здібностей, оскільки емоційна чутливість та розвинені пізнавальні процеси є важливими компонентами креативності.

Значну роль у формуванні виявлених відмінностей відіграють соціокультурні фактори. Традиційно у вихованні дівчат більше уваги приділяється розвитку емоційного інтелекту, експресивності, художніх здібностей. Їх частіше залучають до різноманітних видів творчої діяльності - музики, малювання, танців, що створює додаткові можливості для розвитку креативного потенціалу.

Важливим аспектом є також особливості гендерної соціалізації. Дівчата зазвичай отримують більше заохочення до самовираження через творчість, їм надається більше свободи у прояві емоцій та почуттів. Водночас від хлопців часто очікують більшої стриманості та раціональності, що може певною мірою обмежувати розвиток їхнього творчого потенціалу.

Освітнє середовище також може впливати на формування гендерних відмінностей у рівні креативності. Навчальні програми та методи викладання часто краще відповідають особливостям жіночого сприйняття та обробки

інформації. Дівчата, як правило, демонструють вищу академічну успішність, що може позитивно впливати на їхню впевненість у власних здібностях та готовність до творчого самовираження.

Важливо зазначити, що виявлені гендерні відмінності не є абсолютними і можуть варіюватися залежно від індивідуальних особливостей, умов виховання та соціального оточення. У кожній гендерній групі є представники з різними рівнями креативності, що підкреслює важливість індивідуального підходу у розвитку творчих здібностей.

Розуміння цих гендерних особливостей має важливе значення для організації освітнього процесу та розробки програм розвитку креативності. Необхідно створювати рівні можливості для творчого самовираження всіх учнів, незалежно від їхньої статі, враховуючи при цьому специфіку гендерного розвитку та індивідуальні особливості кожного учня. Це допоможе максимально розкрити творчий потенціал кожної особистості та сприятиме формуванню більш збалансованого підходу до розвитку креативності у підлітковому віці. Кількісні показники прояву означених характеристик подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Результати діагностики творчого мислення у розрізі статевої приналежності досліджуваних за методикою Е.П. Торренса

Стать	К-ть осіб	Високий рівень		Середній рівень		Низький рівень	
		К-ть осіб	у %	К-ть осіб	у %	К-ть осіб	у %
Дівчата	12	4	33	7	58	1	9
Хлопці	18	3	17	11	61	4	22

Проведене дослідження дозволило створити детальний портрет креативних здібностей сучасних українських підлітків та визначити ключові фактори, що впливають на їх розвиток. У сучасному українському соціальному

контексті креативність підлітків формується під впливом складної мережі соціально-економічних факторів. Родинне середовище, рівень матеріального забезпечення та соціальних можливостей виступають потужними каталізаторами розвитку творчого потенціалу молоді, створюючи унікальний простір для особистісної реалізації та самовираження.

Економічний та культурний капітал сім'ї визначає не лише зовнішні умови для творчого розвитку, але й формує внутрішню мотивацію та світоглядні орієнтири підростаючого покоління. Соціальні диспропорції та нерівність можливостей безпосередньо впливають на траєкторію становлення креативної особистості. Комплексний аналіз показав, що матеріальний статус родини, освітній рівень батьків, доступність додаткової освіти та якість базового навчання формують унікальний контекст для розкриття креативних здібностей. Культурне середовище та реальні можливості для самореалізації суттєво впливають на становлення творчої особистості підлітка.

Отримані результати мають глибоке практичне значення для модернізації освітньої системи. Дослідження пропонує цілісний підхід до розвитку креативності через створення сприятливого освітнього середовища, впровадження інноваційних методик навчання, індивідуалізацію освітнього процесу та активне залучення учнів до творчих проектів.

Особливої уваги заслуговує психолого-педагогічний супровід обдарованих дітей та учнів, які потребують додаткової підтримки у розвитку творчих здібностей. Дослідження окреслює стратегічні напрямки розвитку креативного потенціалу підростаючого покоління через комплексний та диференційований підхід.

Результати дослідження також можуть бути використані для розробки рекомендацій щодо психолого-педагогічного супроводу обдарованих дітей та тих, хто потребує додаткової підтримки у розвитку творчих здібностей.

РОЗДІЛ 3
АПРОБАЦІЯ ТА АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ВПРОВАДЖЕННЯ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОГО МИСЛЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

3.1. Особливості застосування арт-терапії для розвитку креативного мислення

Мистецтво та терапія мають глибокий взаємозв’язок. Кожна людина по своїй природі є творцем, а творча діяльність надає неймовірне емоційне задоволення. Через творчість ми отримуємо унікальну можливість висловити власні внутрішні переживання, емоційний стан та почуття.

Арт-терапія - це надзвичайно потужний і м’який терапевтичний інструмент, який допомагає працювати з людьми різного віку та з різними психологічними особливостями. Для особистості це не просто метод, а справжній шлях до самопізнання, самовираження та особистісної гармонізації.

У контексті наукового становлення, арт-терапія сформувалась на межі мистецтвознавства та психології на початку минулого століття. Сьогодні цей напрямок психотерапії є досить гнучким і постійно розширює сфери свого застосування.

Термін "арт-терапія" буквально означає "зцілення через мистецтво". Методики та техніки цього підходу активно впроваджуються в медицині, освітніх закладах та соціальній роботі [35].

Головна мета арт-терапії - допомогти людині віднайти внутрішню рівновагу, відновити психоемоційний стан та створити умови для особистісного розвитку й самореалізації.

У фундаментальному виданні "Психотерапевтична енциклопедія" відомий дослідник Б. Карвасарський [34] розглядає арт-терапію як унікальний метод використання мистецтва з лікувальною метою.

Цей терапевтичний підхід являє собою надзвичайно простий та водночас дієвий спосіб психологічної підтримки, який базується на природних процесах творчості та грі. Важливою перевагою арт-терапії є її універсальність - вона може бути ефективно застосована для людей будь-якого віку - від дошкільнят до літніх осіб.

Принципова особливість арт-терапії полягає в її здатності працювати з глибинними психологічними пластами через специфічну мову символів, образів та метафор. Механізм її дії передбачає "занурення" у несвідомі психічні процеси, де інформація кодується особливим чином.

Основне терапевтичне завдання полягає в тому, щоб:

- актуалізувати приховані психологічні проблеми;
- перевести їх з несвідомого рівня у площину усвідомлення;
- опрацювати пов’язані емоційні переживання;
- звільнитися від застарілих витіснених емоційних станів.

Таким чином, арт-терапія виступає потужним інструментом психологічної трансформації та особистісного зростання [36].

Відомий дослідник В. Беккер-Глош [34] підкреслює унікальність арт-терапії, яка принципово відрізняється від традиційних психологічних підходів. На відміну від діагностичних методик, спрямованих на пошук психологічних проблем, арт-терапія має принципово інший вектор впливу.

Методологія арт-терапії має своїм призначенням глибинне розкриття внутрішнього потенціалу особистості через м’які, ненасильницькі механізми творчого самовираження. Водночас вона спрямована на активізацію природних адаптаційних ресурсів людини, допомагаючи їй більш гармонійно інтегруватися в навколишній світ. Особливо важливим напрямком впливу арт-терапії є відновлення психоемоційної цілісності, коли через творчу діяльність людина отримує можливість відчути внутрішню єдність, подолати розрізненість переживань та досягти стану внутрішньої рівноваги [35].

Принципова відмінність арт-терапії від традиційного мистецтва полягає в її демократичності та універсальності. Для неї не мають значення професійні

художні навички чи таланти. Головним є сам терапевтичний процес творення.

Творчість у контексті арт-терапії розглядається не як звичайне створення матеріальних або духовних цінностей, а як:

- подолання власних психологічних обмежень;
- розширення меж особистісного простору;
- пошук внутрішньої гармонії;
- активізація креативного потенціалу;
- реалізація глибинних творчих можливостей.

Арт-терапія являє собою унікальний психологічний метод, що характеризується пріоритетом невербальних форм самовираження та комунікації. Під час творчого процесу відбувається активне включення правої півкулі мозку, яка в повсякденному житті часто залишається недостатньо задіяною.

Психофізіологічні дослідження підтверджують [34], що повноцінний особистісний розвиток передбачає збалансовану взаємодію обох півкуль головного мозку. Права півкуля відповідає за надзвичайно важливі аспекти життєдіяльності людини: творчу реалізацію, інтуїтивне сприйняття, освітні процеси, побудову міжособистісних стосунків, сімейне виховання, емоційну сферу та романтичні переживання.

У процесі арт-терапевтичної роботи психолог використовує специфічні комунікативні прийоми для глибшого розуміння внутрішнього світу учасників через їхню творчу продукцію.

Під час творчого процесу людина проживає унікальний досвід самопізнання, внаслідок чого відбувається важлива психологічна трансформація. Зокрема, учасник має можливість:

1) емоційно опрацювати актуальні психологічні проблеми через символічне вираження переживань;

2) віднайти власну внутрішню цілісність та унікальність;

3) розширити діапазон комунікативних стратегій взаємодії з навколишнім світом;

4) підтвердити особисту самобутність та значущість;

5) підвищити адаптаційні здатності в умовах постійних змін;

6) розвинути психологічну гнучкість та толерантність свідомості.

Арт-терапія створює безпечний простір, де особистість може експериментувати, досліджувати власні внутрішні ресурси та поступово розширювати горизонти самосприйняття.

Ключова особливість методу полягає в тому, що творчість стає інструментом психологічної діагностики та трансформації, дозволяючи людині природним шляхом інтегрувати різні аспекти свого внутрішнього світу [35].

Унікальність арт-терапії для розвитку креативного мислення полягає в її здатності активізувати внутрішні ресурси особистості через м’які, ненасильницькі техніки творчого самовираження. Цей метод створює особливе терапевтичне середовище, де кожен учасник може подолати внутрішні психологічні бар’єри, звільнитися від страху оцінювання та критики, властивого традиційним формам навчання та розвитку.

На думку Л. Лебедєвої [35], арт-терапевтичний підхід принципово відрізняється від директивних методів розвитку креативності. Він не нав’язує жорстких алгоритмів або технік, а пропонує унікальний простір творчої свободи. У цьому просторі людина отримує можливість експериментувати без очікування "правильного" результату, досліджувати власну унікальність та креативний потенціал.

Важливою перевагою методу є те, що творчість розглядається не як демонстрація технічної майстерності, а як процес самопізнання та особистісного зростання. Кожен художній образ, створений учасником, стає своєрідним посланням з його внутрішнього світу, інструментом діалогу з собою та психологом.

Через м’які, недирективні техніки арт-терапія допомагає людині поступово розширювати межі власної креативності, долаючи внутрішні обмеження та стереотипи. Учасник навчається сприймати творчість як природний стан, як спосіб дослідження світу та себе, а не як складне або оціночне завдання.

Методика активізує несвідомі креативні ресурси особистості, дозволяючи людині відчути себе справжнім творцем. Це особливо важливо для тих, хто раніше вважав себе "некреативним" або боявся творчого самовираження. Арт-терапія демонструє, що креативність — це не винятковий дар, а природна властивість кожної людини, яку можна розвивати та культивувати.

Таким чином, унікальність арт-терапії у розвитку креативного мислення полягає не лише в техніках чи методиках, а передусім у створенні особливого психологічного простору безпеки, довіри та творчої свободи, де кожен може розкрити власний креативний потенціал. Арт-терапія виступає потужним інструментом гармонізації внутрішнього світу особистості, допомагаючи активізувати приховані креативні ресурси та забезпечити цілісний психологічний розвиток.

3.2. Програма розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії

Відповідно до оброблених результатів дослідження, нами була розроблена програма розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії.

Програма була застосована для усіх респондентів, а саме 30 учнів Запорізької гімназії №28.

Метою нашої розвивальної програми виступає підвищення рівня креативного мислення у підлітковому віці, зокрема покращення таких його компонентів, як оригінальність, гнучкість, швидкість генерації ідей та здатність до деталізації.

Відповідно до мети, нами було виділено наступні завдання розвивальної програми:

1) розвиток дивергентного мислення та здатності генерувати оригінальні ідеї через техніки малювання, створення мандал та інші арт-терапевтичні методи;

2) формування навичок подолання творчих бар'єрів та страху самовираження через безпечний арт-терапевтичний простір;

3) розвиток образного мислення та уяви через роботу з різними художніми матеріалами та техніками;

4) підвищення рівня емоційного інтелекту та самопізнання через аналіз власних творчих робіт;

5) формування навичок групової взаємодії та конструктивного діалогу через спільні арт-проекти;

6) розвиток гнучкості мислення та адаптивності через експериментування з різними видами творчої діяльності;

7) підвищення самооцінки та впевненості у власних творчих здібностях через позитивний досвід самовираження;

8) заохочення учасників тренінгу на використання набутого досвіду в своїй практичній діяльності.

Перелік методів роботи, які будуть використовуватися під час занять: групові арт-проекти; арт-медитації; тематичні дискусії; мозковий штурм; творчі експерименти.

Форми роботи: групові заняття (8-12 осіб); індивідуальні консультації.

Обладнання: роздатковий матеріал, листки А4, ватмани, паперові шаблони, фольга, ручки, акварельні фарби, пензлики, стаканчики для води, фломастери, кольорові та прості олівці, клей.

Очікувані результати програми розвитку креативного мислення підлітків охоплюють чотири ключові сфери:

- у сфері креативного мислення, учасники розвинуть здатність генерувати оригінальні ідеї, мислити гнучко та нестандартно, створювати деталізовані образи та швидше знаходити творчі рішення;
- в особистісній сфері, програма сприятиме формуванню впевненості у власних творчих здібностях, розвитку емоційного інтелекту, кращому самопізнанню та здатності приймати невизначеність;

- соціальні компетенції збагатяться через досвід групової творчої взаємодії, вміння вести конструктивний діалог, презентувати власні ідеї та конструктивно сприймати зворотній зв'язок;

- у практичному вимірі, учасники оволодіють різноманітними арт-терапевтичними техніками, навчаться планувати творчі проекти, долати творчі блоки та самостійно застосовувати креативні методи у повсякденному житті.

Організація занять: програма розрахована на 8 занять по 60 хвилин кожне. Заняття проводяться 2 рази на тиждень. Тематичний план та структура занять представлені у таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Тематичний план занять з арт-терапії

№	Структура заняття	Обладнання	Тривалість
1	Вступне анкетування Вправа «Входження» Вправа «Очікування» Обговорення відчуттів та емоцій	ручки, стікери, ватман предмети, кольорові олівці, листок А4, кольорові олівці	10 хв. 15 хв. 20 хв. 10 хв.
2	Техніка «Моя планета у Всесвіті» Групове обговорення робіт	аркуш паперу формату А1, аркуші паперу круглої форми (діаметр – 20 см, згідно кількості учасників), фломастери, паперові шаблони ляльок, клей	50 хв. 10 хв.
3	Вправа-розминка «Комплімент» Техніка «Ми – художники»	ватман, аркуш паперу формату А4 для кожного учасника, фарби або фломастери, прості олівці	10 хв. 50 хв.
4	Вправа О. Жайворонкової «Чому я краще за всіх» Техніка «Створення власного символу»	папір А4, фарби/олівці/маркери, журнали для колажу, ножиці, клей	20 хв. 40 хв.
5	Вправа «Мій настрій» Техніка «Створення загальної історії»	папір А4, фарби/олівці/маркери, великий аркуш паперу, таймер	10 хв. 40 хв.

Продовження таблиця 3.1

6	Вправа «Вітання» Техніка «Я і мій талант» (модифікація О. Тараріної)	фольга різних кольорів (30×30 см), аркуш паперу (А4)	5 хв. 55 хв.
7	Техніка «Мандала-дерево»	щільний папір формату А3; гуаш, пензлі, кольорові олівці або пастель; простий олівець для позначення базових елементів	60 хв.
8	Вправа «Малюнок на жатому папері» Вправа «Інсталяція» Повторне анкетування Рефлексія та зворотній зв’язок	папір А4, фарби/олівці/маркери	20 хв. 15 хв. 10 хв. 15 хв.

Змістове наповнення програми подане у Додатку В.

Отже, у результаті застосування програми розвитку креативного мислення очікується створення сприятливого середовища для розкриття творчого потенціалу підлітків, де вони зможуть вільно експериментувати з різними формами самовираження, розвивати впевненість у власних креативних здібностях та набувати практичних навичок творчого вирішення завдань. Програма сприятиме формуванню спільноти молодих людей, які вміють мислити нестандартно, підтримують одне одного у творчих пошуках та здатні застосовувати креативні підходи у різних сферах життя.

Впровадження розробленої корекційної програми та оцінка її ефективності
наведені у наступному пункті.

3.3. Оцінка ефективності арт-терапевтичної програми та рекомендації щодо її застосування

Учасниками формувального експерименту стали учні Запорізької гімназії №28 підліткового віку з переважно середнім рівнем розвитку креативного мислення.

Тривалість корекційно-розвивальної роботи розрахована на 8 занять по 60 хвилин кожне з періодичністю 2 рази на тиждень.

Після проведення формувального експерименту, було проведено контрольний зріз з метою виявлення оцінки ефективності впровадженої програми. Повторна діагностика здійснювалася за допомогою методики Е.П. Торренса [30], що була використана при проведені констатувального експерименту та анкетування (розміщений в Додатку В).

Мета даного етапу дослідження полягала у виявленні ефективності впровадженої арт-терапевтичної програми розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії.

Так, за методикою «Короткий тест творчого мислення» Е.П. Торренса, було виявлено позитивну динаміку розвитку креативного мислення підлітків. Після відвідування корекційних занять кількість учасників з низьким рівнем з 17% знизилася до 7%; кількість учасників з середнім рівнем збільшилася з 60% до 63%; і відповідно показники високого рівня з 23% зросли до 30%.

Порівняльні показники методики до та після впровадження корекційної програми представлено на рисунку 3.1.

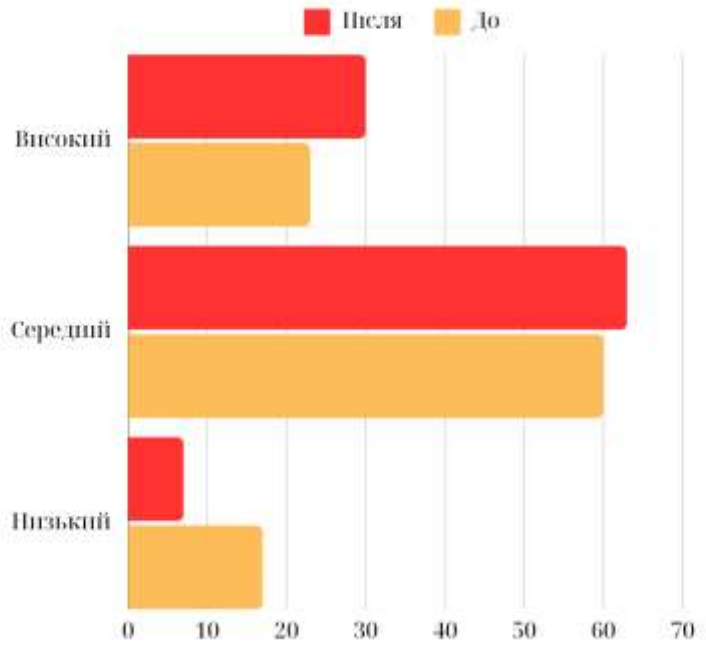

Рис. 3.1. Кількісні показники рівнів креативного мислення підлітків до та після впливу у %

Проведене дослідження демонструє ефективність розробленої та впровадженої арт-терапевтичної програми для розвитку креативного мислення підлітків.

Порівняльний аналіз результатів до та після впровадження програми виявив статистично значущі позитивні зміни в рівнях розвитку креативного мислення учасників. Відбулось суттєве зниження кількості підлітків з низьким рівнем креативного мислення (зменшення на 10%). Спостерігається помірне збільшення кількості учасників із середнім рівнем (приріст на 3%). Найбільш показовим є зростання частки підлітків з високим рівнем креативного мислення (збільшення на 7%).

Така динаміка свідчить про те, що розроблена арт-терапевтична програма ефективно сприяє розвитку креативного мислення підлітків, дозволяючи учням переходити на вищі рівні креативності. Особливо важливим є значне скорочення групи з низьким рівнем креативного мислення, що вказує на успішність програми в роботі з найбільш проблемною категорією учасників.

Отримані результати підтверджують доцільність використання арт-терапевтичних методів у розвитку креативного мислення підлітків та обґрунтовують можливість впровадження даної програми в освітній процес загальноосвітніх навчальних закладів.

Для подальших досліджень було б доцільно:

- провести дослідження для оцінки стійкості досягнутих результатів;

- розширити вибірку учасників для підвищення репрезентативності результатів;

- дослідити вплив програми на інші аспекти особистісного розвитку підлітків.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного комплексного дослідження розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії можна зробити узагальнюючі висновки.

Теоретичний аналіз проблеми показав, що креативне мислення у підлітковому віці є складним, багатовимірним феноменом, який набуває статусу базової компетентності (PISA-2021) та характеризується специфічними особливостями: підвищеною емоційністю, імпульсивністю у генерації ідей, високою чутливістю до протиріч та схильністю до творчого ризику. Особливої значущості набуває "вік революціонера" (13 років) як ключовий етап формування механізму творчості.

Емпіричне дослідження, проведене на базі Запорізької гімназії №28 із вибіркою 30 учнів віком 11-13 років, базувалося на валідному діагностичному інструментарії (методики Е.П. Торренса, М. Вартега, І. Аверіної) та виявило, що більшість досліджуваних (60%) демонструє середній рівень креативності, 23% мають високі показники, а 17% - низькі. Це свідчить про необхідність цілеспрямованого розвитку креативного мислення у підлітковому віці.

Розроблена та апробована авторська арт-терапевтична програма розвитку креативного мислення підлітків продемонструвала високу ефективність, що підтверджується статистично значущими змінами: зменшення частки учасників з низьким рівнем креативного мислення на 10%, збільшення кількості підлітків із середнім рівнем на 3% та зростання групи з високим рівнем на 7%.

Обґрунтовано, що арт-терапія є ефективним інструментом розвитку креативного мислення підлітків завдяки створенню безпечного психологічного простору, відсутності оцінювання та критики, активізації правої півкулі мозку та природній стимуляції творчого самовираження.

Практична значущість дослідження полягає в розробці та валідації комплексної програми розвитку креативного мислення підлітків, яка може бути впроваджена в освітній процес загальноосвітніх навчальних закладів. Програма показала особливу ефективність у роботі з учнями, які мають низький, початковий рівень креативного мислення.

Перспективними напрямками подальших досліджень вбачаються:

- проведення дослідження для оцінки стійкості досягнутих результатів;

- розширення вибірки учасників для підвищення репрезентативності результатів;

- вивчення впливу програми на інші аспекти особистісного розвитку підлітків;

- розробка модифікацій програми для різних вікових груп;

- адаптація програми для онлайн-формату;

- створення методичних рекомендацій для педагогів та психологів.

Отже, проведене дослідження не лише розширює теоретичне розуміння особливостей розвитку креативного мислення у підлітковому віці, але й пропонує практичний інструментарій для його ефективного розвитку засобами арт-терапії, що має вагоме значення для вдосконалення сучасної освітньої практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Розіна І.В. Особливості розвитку креативного мислення підлітків за допомогою тренінгових технологій URL : http:/dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/12001.pdf (дата звернення:10.09.2024).

2. Литвиненко Д.О. Теорія когнітивного розвитку Ж. Піаже URL: https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/40348/15165.pdf?sequence=3&isAllowed=y (дата звернення:10.09.2024).

3. Симоненко С.М. Психологія візуального мислення: стратегіально-семантичний підхід. Одеса: ПНЦ АПН України, 2005. 320 с.

4. Концептуальні підходи до виділення ознак креативності. Креативна педагогіка. *Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки* : наук.-метод. журнал. Вінниця : 2014. Вип. 8. С. 59-67.

5. Психологія творчості : курс лекцій з дисципліни для студентів денної форми навчання спеціальності 053 Психологія / укладач Костю С.Й., Мукачево: МДУ, 2018. с. 46

6. Моляко В. О. Психологічна теорія творчості. *Обдарована дитина*. 2004. № 6. С. 2–9.

7. Моляко В.О. Проблема обдарованості: нові етапи психологічних досліджень та їх практичної реалізації. *Актуальні проблеми психології. Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога* / за загальною редакцією С.Д. Максименка. Вип.3. (1 частина). Київ : BONA MENTE, 2002. С.11–16.

8. Роменець В.А. Психологія творчості: навч. посіб. 3-є вид. Київ : Либідь, 2004. 288с.

9. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.

10. Яланська С. П. Психологія творчості. навч. посіб.. 2-е вид. випр., допов. Полтава : Видавництво «Сімон», 2018. 182 с.

11. Навчально інформаційний портал НУБіП України. URL : https://elearn.nubip.edu.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=397169 (дата звернення:01.10.2024).

12. Павленко В. В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. *Креативна педагогіка*. Житомир : 2016. Вип. 11. С. 120–131. 154 с. URL http://eprints.zu.edu.ua/25862/1/%D0%BF%D0%B0%D0%B2%D0%BB.%E2%80%99.PDF (дата звернення:15.09.2024).

13. Runco M. A. Creativity: Theories and themes: Research, development, and practice (2nd ed.). *Elsevier Academic Press*. 2014. 504 p.

14. Kaufman, A. B., & Kaufman, J. C. (Eds.). Animal creativity and innovation. *Academic Press*. 2014.

15. Fredrickson, B. L. The role of positive emotions in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, Vol. 56(3). 2001. P. 218-226.

16. Діагностичний тест Є. П. Торренса URL: https://vseosvita.ua/library/diahnostychnyi-test-p-torrensa-673165.html (дата звернення: 09.04.2024).

17. PISA-2021: рамковий документ щодо оцінювання креативного мислення (чорновий варіант, третя редакція) / перекл. з англ. К. Шумової ; наукове редагування Т. Вакуленко, В. Терещенко ; переднє слово та додатки А й Б Т. Вакуленко, В. Терещенко. Київ: Український центр оцінювання якості освіти, 2022. 131 с. URL : https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/PISA-2021_ramkovyj-dokument.pdf (дата звернення:26.09.2024).

18. Кульчицька О.І. Психологічні особливості творчої особистості. *Обдарована дитина*. 2009. № 9. С. 2-8.

19. Моляко В.О., Кульчицька О.І., Литвинова Н.І. Психологія дитячої обдарованості. Київ : Знання, 1995. 83 с.

20. Моляко В.О., Музика О.Л. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.

21. Моляко В.О. Психологія творчості – нова парадигма дослідження конструктивної діяльності людини. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 8. С. 1-4.

22. Зеленчук І. Концепція механізму творчості Віктора Клименка та можливості її використання для вдосконалення державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. URL : http://archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1297

23. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: підручник. Київ: Академвидав, 2005. 202 с.

24. Симонов В. П. Психологія підліткового віку: сучасні підходи. Київ: Академвидав, 2021.

25. Steinberg L. Adolescence (12th ed.). *McGraw-Hill Education*, 2020. 49 p.

26. Коваль А. Ш. Девіантний підліток у фазі вікової кризи. *Вісник Одеського національного університету*. Серія Психологія, Том 8, випуск 10, С. 43-51.

27. Психологічні теорії та підходи щодо особистості. *Освіта.ua Психология*. URL : https://osvita.ua/vnz/reports/psychology/29346/ (дата звернення:09.10.2024).

28. Green J. A., Jones L. E., & Gustafson G. E. Crying as a sign, a symptom, and a signal: evolving concepts of crying behavior. *In Handbook of Emotional Development*. Springer, Cham, 2020. P. 617-637.

29. Енні М. П. Чому ми навчаємося до народження? TED відео :URL: https://www.ted.com/talks/annie_murphy_paul_what_we_learn_before_we_re_born?subtitle=en (дата звернення: 09.10.2024).

30. Психодіагностика: практикум / уклад.: Н.О. Данильченко, А.В. Вертель. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2010. 140 с.

31. Моляко В.О. Психологічні проблеми творчого сприймання інформації. Київ : Педагогічна думка, 2012.

32. Незвичне використання. Тест для оцінки творчих здібностей URL : https://dytpsyholog.com/2015/06/10 (дата звернення: 25.03.2024).

33. Тест «Кола» для діагностики творчих здібностей URL : https://dytpsyholog.com/2015/05/18 (дата звернення: 10.04.2024).

34. Калька Н., Ковальчук З. Практикум з арт-терапії: навч.-метод. посібник. Ч. 1. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 232 с.

35. Тараріна О. Практикум з арт-терапії: скринька майстра: науково-метод. посіб. Київ: АСТАМІР-В, 2023. 224с.

36. Сорока О.В. Арт-терапія в соціальній сфері: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2008. 86 с.

37. Техніки підтримки. Збірка арттерапевтичних вправ: метод.посіб. / під редакцією Тетяни Курганської. Київ:7БЦ, 2023. 316 с.

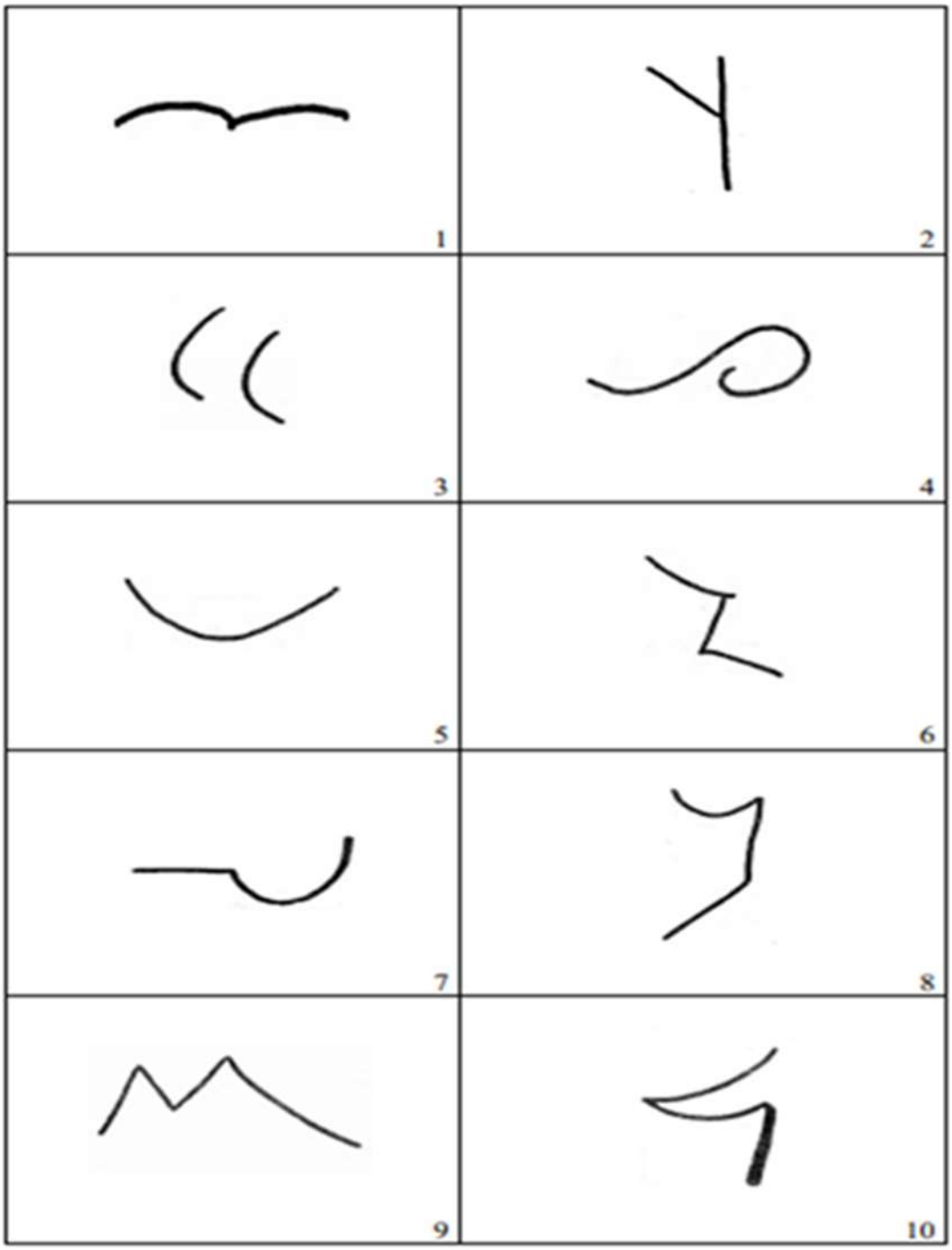
38. Тараріна О. Глибинна арт-терапія: практики трансформацій: навч.-метод. посіб. Київ: АСТАМІР-В, 2024. 240с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика Е.П. Торренса «Короткий тест творчого мислення»

Бланк методики

Індивідуальний лист оцінок

П.І.Б. _____ Дата проведення_____

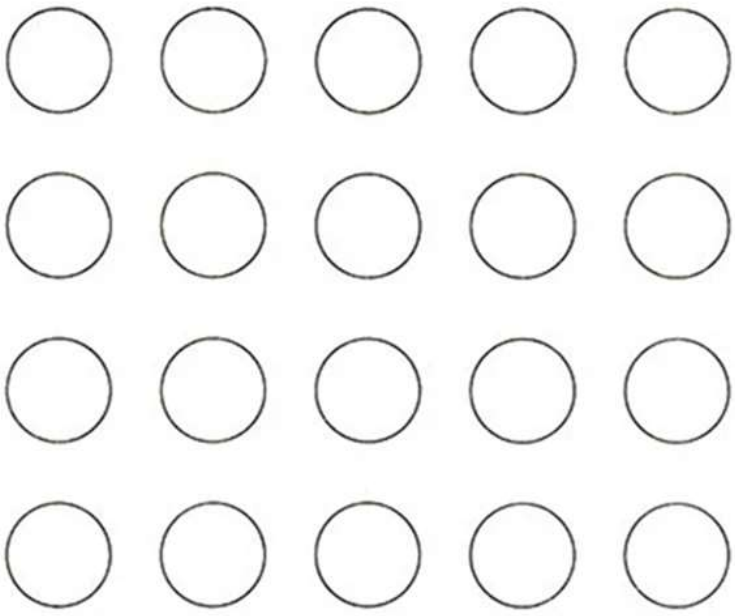
Вік_____ Клас_____ Школа_____ Стать _____

№ мал.	**Завдання**		
	Швидкість	**Гнучкість**	**Оригінальність**
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

Методика діагностики творчих здібностей «Кола»

(варіант методики М. Вартега "Круги")

Бланк методики

Бланк анкети для визначення творчих інтересів підлітків

Шановний учаснику! Просимо тебе відповісти на запитання нашої анкети. Твої щирі відповіді допоможуть нам краще зрозуміти творчі інтереси сучасних підлітків. Анкета є анонімною.

1. Вік: _____ Клас: _____ Стать: _____

2. Які види творчої діяльності тебе найбільше приваблюють? (можна обрати декілька варіантів)

□ Малювання

□ Музика

□ Танці

□ Написання віршів/оповідань

□ Театральне мистецтво

□ Фотографія

□ Рукоділля

□ Дизайн

□ Інше (вказати) _____

3. Скільки часу на тиждень ти присвячуєш творчій діяльності?

□ Щодня

□ 2-3 рази на тиждень

□ Раз на тиждень

□ Рідко

□ Не займаюсь

4. Чи відвідуєш ти гуртки/секції творчого спрямування?

□ Так (вказати які) _____

□ Ні

5. Що спонукає тебе займатися творчістю?

□ Власне бажання

□ Порада батьків

□ Приклад друзів

□ Шкільні завдання

□ Інше (вказати) _____

6. Як ти оцінюєш свої творчі здібності?

□ Дуже високі

□ Високі

□ Середні

□ Нижче середнього

□ Низькі

7. Чи підтримують твої творчі захоплення батьки?

□ Так, завжди підтримують

□ Іноді підтримують

□ Ставляться байдуже

□ Не підтримують

8. Де ти найчастіше проявляєш свої творчі здібності?

□ Вдома

□ У школі

□ У гуртках/секціях

□ В інтернеті

□ Інше (вказати) _____

9. Які фактори заважають тобі займатися творчістю більше?

□ Брак часу

□ Відсутність підтримки

□ Невпевненість у своїх здібностях

□ Відсутність можливостей

□ Інше (вказати) _____

10. Які творчі досягнення ти маєш?

□ Участь у конкурсах/фестивалях

□ Перемоги в творчих змаганнях

□ Власні проекти/роботи

□ Не маю досягнень

□ Інше (вказати) _____

11. Чи хотів би ти пов'язати своє майбутнє з творчою професією?

□ Так

□ Можливо

□ Ні

□ Ще не визначився

12. Що могло б допомогти тобі розвивати свої творчі здібності? (відкрите питання)

_____

Дякуємо за твої відповіді!

Додаток Б

Зведені результати дослідження

Результати дослідження за методикою Е.П. Торренса «Короткий тест творчого мислення»

№	Стать	Завдання		
		Швидкість	Гнучкість	Оригінальність
1	ж	10	9	9
2	ж	10	8	9
3	ч	8	6	7
4	ж	9	7	8
5	ж	10	6	7
6	ч	8	7	8
7	ч	6	5	4
8	ж	5	4	3
9	ч	4	3	2
10	ж	8	6	7
11	ч	10	8	9
12	ч	7	6	5
13	ч	8	8	7
14	ж	6	8	8
15	ж	9	8	9
16	ч	6	5	4
17	ч	6	6	5
18	ж	10	6	7
19	ч	7	6	5
20	ж	10	8	5
21	ч	6	4	4
22	ч	8	7	5
23	ч	8	7	5
24	ж	10	8	9
25	ч	6	7	7
26	ч	8	9	9
27	ж	9	8	6

28	**ч**	**5**	**5**	**4**
29	**ч**	**10**	**8**	**8**
30	**ч**	**8**	**7**	**8**
Σ		**235**	**200**	**193**
Середнє значення		**7,8**	**6,6**	**6.4**
%		**78**	**66**	**64**

Результати дослідження за методикою діагностики творчих здібностей «Кола»

№	**Стать**	**Завдання**		
		Швидкість	**Гнучкість**	**Оригінальність**
1	**ч**	**15**	**5**	**3**
2	**ч**	**10**	**4**	**2**
3	**ч**	**10**	**4**	**2**
4	**ж**	**13**	**6**	**3**
5	**ч**	**11**	**4**	**3**
6	**ч**	**12**	**5**	**2**
7	**ж**	**16**	**6**	**3**
8	**ч**	**11**	**5**	**1**
9	**ж**	**13**	**6**	**3**
10	**ч**	**12**	**4**	**2**
11	**ж**	**19**	**8**	**7**
12	**ч**	**10**	**5**	**3**
13	**ч**	**11**	**5**	**2**
14	**ч**	**11**	**4**	**4**
15	**ж**	**17**	**8**	**6**
16	**ж**	**20**	**8**	**8**
17	**ж**	**18**	**7**	**7**
18	**ч**	**18**	**7**	**7**

19	**ж**	**20**	**9**	**8**
20	**ж**	**20**	**8**	**7**
21	**ч**	**19**	**8**	**7**
22	**ч**	**18**	**7**	**7**
23	**ж**	**18**	**8**	**6**
24	**ч**	**19**	**9**	**8**
25	**ч**	**15**	**5**	**4**
26	**ж**	**16**	**5**	**4**
27	**ч**	**18**	**7**	**8**
28	**ж**	**15**	**6**	**2**
28	**ч**	**19**	**8**	**8**
29	**ч**	**10**	**3**	**1**
30	**ч**	**17**	**7**	**6**
Σ		**471**	**191**	**171**
Середнє значення		**15,7**	**6,3**	**5,7**
%		**78,5**	**63**	**57**

Результати дослідження за методикою «Незвичне використання» (І. Аверіна)

№	**Стать**	**Завдання**		
		Швидкість (max-4)	**Гнучкість** (max-5)	**Оригінальність** (max-5)
1	**ч**	**4**	**3**	**3**
2	**ч**	**3**	**1**	**2**
3	**ч**	**3**	**2**	**3**
4	**ж**	**2**	**2**	**2**
5	**ч**	**3**	**3**	**2**
6	**ч**	**4**	**2**	**3**
7	**ж**	**3**	**2**	**3**

8	**ч**	**4**	**3**	**4**
9	**ж**	**3**	**2**	**3**
10	**ч**	**4**	**5**	**5**
11	**ж**	**4**	**3**	**4**
12	**ч**	**3**	**3**	**3**
13	**ч**	**4**	**3**	**4**
14	**ч**	**4**	**4**	**5**
15	**ж**	**3**	**2**	**2**
16	**ж**	**2**	**3**	**3**
17	**ж**	**3**	**2**	**3**
18	**ч**	**4**	**1**	**2**
19	**ж**	**4**	**4**	**5**
20	**ж**	**4**	**4**	**4**
21	**ч**	**3**	**3**	**4**
22	**ч**	**3**	**4**	**4**
23	**ж**	**4**	**3**	**3**
24	**ч**	**4**	**3**	**3**
25	**ч**	**3**	**1**	**1**
26	**ж**	**4**	**3**	**3**
27	**ч**	**4**	**3**	**2**
28	**ж**	**4**	**4**	**4**
28	**ч**	**4**	**3**	**3**
29	**ч**	**4**	**3**	**4**
30	**ч**	**3**	**2**	**3**
Σ		**108**	**86**	**99**
Середнє значення		**3,6**	**2.8**	**3,3**
%		**90**	**56**	**66**

Додаток В

Зведені результати повторного дослідження рівня креативного мислення підлітків за методикою Е.П. Торренса «Короткий тест творчого мислення»

№	Стать	Завдання		
		Швидкість	Гнучкість	Оригінальність
1	ч	9	9	10
2	ж	10	9	9
3	ч	9	7	8
4	ч	9	7	9
5	ч	10	7	8
6	ч	8	7	9
7	ж	8	6	5
8	ж	7	6	4
9	ч	5	5	3
10	ч	9	7	8
11	ч	10	9	10
12	ч	7	7	6
13	ч	8	9	8
14	ж	8	8	8
15	ч	9	9	9
16	ч	7	6	5
17	ч	6	7	6
18	ж	10	7	8
19	ж	8	7	6
20	ж	10	8	6
21	ч	8	6	5
22	ч	8	7	6
23	ж	9	8	6
24	ж	10	9	10
25	ч	7	8	8
26	ч	9	10	9
27	ж	9	9	8
28	ч	6	7	5

29	**ж**	**10**	**9**	**9**
30	**ж**	**9**	**8**	**9**
Σ		**249**	**228**	**220**
Середнє значення		**8,3**	**7,6**	**7,3**
%		**83**	**76**	**73**

Додаток Г

Програма розвитку креативного мислення підлітків засобами арт-терапії

ЗАНЯТТЯ №1

Знайомство з творчістю

1. Вступне анкетування

1. Оціни за шкалою від 1 до 10:

- Наскільки творчою людиною ти себе вважаєш?

- Як часто ти займаєшся творчістю?

- Наскільки легко тобі генерувати нові ідеї?

- Як добре ти вмієш знаходити нестандартні рішення?

2. Відповідь розгорнуто:

- Які види творчої діяльності тобі найбільше подобаються?

- Що заважає тобі проявляти креативність?

- У яких ситуаціях ти відчуваєш себе найбільш творчим?

3. Вибери відповідь:

- Я надаю перевагу: а) чітким інструкціям б) можливості експериментувати

- При вирішенні завдань я: а) дію за алгоритмом б) шукаю нові способи

- У новій ситуації я: а) відчуваю тривогу б) бачу можливості

4. Завершіть речення:

- "Творчість для мене - це..."

- "Коли я створюю щось нове, я відчуваю..."

- "Мені хотілося б навчитися..."

5. Досвід:

- Чи займаєшся ти в творчих гуртках/секціях? Яких?

- Які творчі досягнення маєш?

- Яких творчих навичок хотів би набути?

2. Вправа «Входження»

Мета: налагодження психологічного контакту для подальшої роботи.

Хід вправи: витягти з сумки будь-який предмет, з яким Ви можете себе асоціювати. Надати йому характеристики, подумати, якими властивостями він наділений і чи притаманні ці властивості Вам.

3. Вправа «Очікування»

Мета: визначити сподівання учасників від подальшого тренінгу, з'ясувати відповідність заняття потребам аудиторії.

Хід вправи: учасники на заздалегідь заготовлених стікерах записують свої очікування від тренінгу, які б знання були для них корисними, а також очікування від себе. Кожен по черзі підходить до плакату та приклеює свій стікер. На плакаті зображено два береги – берег надій та берег досягнень. Учасники розміщують свої стікери біля «берега надій» та зачитують їх. За бажанням учасники можуть розміщуватися стікери текстом всередину. Важливо згрупувати очікування в близькі за змістом групи, зачитати їх та подякувати за співпрацю.

4. Обговорення відчуттів та емоцій

ЗАНЯТТЯ №2

Внутрішній світ

1. Техніка «Моя планета у Всесвіті»

Мета: презентація себе, згуртування групи.

Інвентар: аркуш паперу формату А1, аркуші паперу круглої форми (діаметр – 20 см, згідно кількості учасників), фломастери, паперові шаблони ляльок, клей.

Час роботи: 60 хвилин.

Формат роботи: групова.

Алгоритм роботи:

1. Уявіть, що ви – планета. Намалюйте її олівцями такою, як ви собі уявляєте.

2. Оберіть одну з ляльок та розмалюйте її фломастерами, щоб вона була схожа на мешканця цієї планети.

3. Розкажіть по черзі про свої планети та їхніх мешканців, відповідаючи на запитання:

- назва планети;
- її ознаки;
- що є на ній?
- чим відрізняється ваша планета від інших?
- опишіть її мешканців (чим займаються, що полюбляють, про що мріють);
- як живуть мешканці планети?

4. Розташуйте планети на листку А1 так, щоб їм було зручно. Поясніть, чому саме на цьому місці знаходиться ваша планета?

5. Ви утворили Всесвіт, в якому так багато різних планет. Опишіть його. Чи всім планетам затишно? Чи всього вистачає? Якщо є потреба, домовтеся між собою та домалюйте те, чого не вистачає, розташуйте всі планети так, як вам буде зручно усім. Приклейте їх.

- Чи вдалося домовитися? Чи легко це було? Якщо ні, яким чином вирішували проблему?

6. Тепер, коли все гаразд, мешканці Всесвіту мають змогу подорожувати з однієї планети до іншої. Спробуйте домовитися з мешканцями іншої планети про візит.

- Чи легко вдалося встановити контакт, домовитися?
- Що нового та цікавого дізналися один про одного?
- Як зараз себе почувають ваші планети та їхні мешканці?

Висновки: техніка сприяє встановленню емоційного контакту, дає змогу проявити себе у групі, виявити свої поведінкові паттерни, розвиває комунікативні якості.

2. Групове обговорення робіт

ЗАНЯТТЯ №3

Творче мислення

1. Вправа-розминка «Комплімент»

Мета: активізувати учасників, налаштуватися на подальшу ефективну роботу, створити позитивні емоційні установки на довірливе спілкування.

Хід вправи: учасники групи висловлюють компліменти один одному, які характеризують найбільш виразні комунікативні якості іншого учасника. Перший говорить комплімент і кидає м'яча учаснику, якому цей комплімент адресований. Він, у свою чергу, кидає м'яча іншому учаснику, якому хоче сказати свій комплімент. Гра продовжується до тих пір, поки кожен з учасників не отримає свій комплімент. При виникненні труднощів при висловлюванні компліментів із зазначенням комунікативних якостей, психолог пропонує озвучити комплімент в довільній формі.

2. Техніка «Ми – художники»

Мета: формування навичок командної роботи, вивчення особливостей взаємодії в групі, стратегій спілкування між членами групи; зменшити страх і відповідальність перед чистим аркушем.

Форма: групова.

Інвентар: ватман, аркуш паперу формату А4 для кожного учасника, фарби або фломастери, прості олівці.

Час роботи: 1 година.

Алгоритм роботи:

Перша частина. Учасникам пропонується створити спільний малюнок, не домовляючись про кінцевій варіант. Кожен учасник, по черзі, малює на ватмані лише одну деталь. Першому учаснику пропонується задумати якесь зображення і намалювати лише один елемент. Другий гравець думає, що це може бути, і проводить ще одну лінію. Наступний має придумати вже ось інше і домалювати лінію відповідно до свого задуму. Так триває доти, доки хтось із тих, хто грає, вже не зможе змінити малюнок по-своєму. Під час малювання бажано не

спілкуватися один з одним. Малюнок з ватману кожен дублює на своєму аркуші.

Друга частина. Кожен учасник обирає собі колір, який йому найбільш до вподоби, і так само, по черзі, розфарбовує по одній деталі на картині, поки картина буде повністю розфарбована. Тут вже можна спілкуватися.

Обговорення:

- Чи подобається вам загальний малюнок?
- Як ви почували себе під час роботи?
- Чи хотілось ось змінити, когось виправити?
- Чи хочеться зараз ось поміняти чи додати? Можна це зробити на ваших листочках.

ЗАНЯТТЯ №4

Самовираження

1. Вправа О. Жайворонкової «Чому я краще за всіх»

Мета: підвищення самооцінки та впевненості в собі, усвідомлення відчуття власної унікальності.

Хід вправи: потрібно скласти список (мінімум з 10 пунктів) в якому зазначити чому Ви кращий спеціаліст в своїй галузі.

2. Техніка «Створення власного символу»

Матеріали: папір А4, фарби/олівці/маркери, журнали для колажу, ножиці, клей.

Етапи роботи (40 хв):

1. Медитативна візуалізація:

- заплющити очі;
- уявити свій внутрішній образ;
- зафіксувати перші асоціації.

2. Створення символу:

- намалювати/створити колаж особистого символу;
- використати значущі кольори;
- додати важливі елементи;

- відобразити характерні риси.

3. Опис символу:

- записати значення кожного елементу;

- пояснити вибір кольорів;

- описати емоційний зміст.

4. Групова робота:

- презентація символів;

- обмін враженнями;

- пошук спільних елементів.

При роботі з власними символами важливо створити безпечний простір для самовираження кожного учасника. Художні роботи не підлягають критиці чи оцінюванню, адже кожен символ є унікальним відображенням внутрішнього світу автора. Учасники мають повну свободу у виборі форм, кольорів та елементів для створення свого символу. Особисті значення та інтерпретації символів залишаються конфіденційними - учасник сам вирішує, якою інформацією він готовий поділитися з групою. Презентація робіт відбувається на добровільній основі - кожен може обрати, чи хоче він представити свій символ іншим та наскільки глибоко готовий розкрити його значення.

ЗАНЯТТЯ №5

Взаємодія

1. Вправа «Мій настрій»

Мета: діагностувати емоційний стан учасників в групі, отримати зворотній зв’язок.

Хід вправи: учасникам необхідно роздати аркуші паперу та фломастери. Психолог пропонує досліджуваним намалювати малюнок, який відповідає їх настрою наданий момент. Потім кожен презентує свій малюнок і пояснює, чому саме з таким зображенням в нього асоціюється настрій.

2. Техніка «Створення загальної історії»

Матеріали: великий аркуш паперу, маркери різних кольорів, таймер.

Хід вправи:

1. Підготовчий етап (5 хв):

- учасники сідають у коло;
- обговорюють можливі теми історії;
- обирають головного записувача.

2. Основний етап (20-25 хв):

- перший учасник починає історію (2-3 речення);
- кожен наступний додає свою частину (30-60 секунд на учасника);
- записувач фіксує текст на папері;
- заборонено критикувати чи заперечувати попередні частини;
- дозволяється розвивати будь-яку сюжетну лінію.

3. Завершальний етап (10 хв):

- група колективно придумує кінцівку;
- історія зачитується повністю;
- учасники додають ілюстрації до тексту.

4. Рефлексія (10 хв):

- обговорення процесу створення;
- аналіз взаємодії учасників;
- виявлення найцікавіших сюжетних поворотів.

При створенні спільної історії важливо дотримуватись встановлених часових рамок, щоб кожен учасник мав рівну можливість долучитися до процесу. Ідеї та пропозиції кожного учасника заслуговують на повагу та увагу, незалежно від їх незвичності чи оригінальності. Розвиток сюжету має відбуватися послідовно та логічно, враховуючи вже створені сюжетні лінії та характери персонажів. Важливо підтримувати конструктивну та позитивну атмосферу в історії, уникаючи деструктивних чи травматичних сюжетних поворотів, що можуть негативно вплинути на емоційний стан учасників групи.

ЗАНЯТТЯ №6

Самовираження

1. Вправа «Вітання»

Мета: активізувати учасників, створити емоційно сприятливу атмосферу в групі, розвинути навички невербального спілкування.

Хід вправи: учасники групи утворюють коло та об'єднуються в три групи: «європейці», «японці» та «африканці». Потім кожен повертається до свого сусіда праворуч і вітається «своїм способом»:

- «європейці» – пожимають руку;
- «японці» – кланяються;
- «африканці» – торкаються ліктями рук.

Учасники вітаються по колу двічі для того, щоб кожен із них спробував привітатись двічі (при цьому змінюється «спосіб» вітання).

2. Техніка «Я і мій талант» (модифікація О. Тараріної)

Мета: розширення діапазону соціального і професійного вибору; формування навичок самопізнання; отримання досвіду створення власного «творчого продукту»; розкриття нових граней особистості, унікальності професіональних можливостей особистості.

Завдання:

- навчитися слухати й чути внутрішнє «Я»;
- розвивати емоціональний інтелект, чуттєвість, тактильні відчуття та дрібну моторику рук;
- реалізувати свої творчі здібності;
- сприяти особистісному та професіональному зростанню, саморозвитку.

Інвентар: фольга різних кольорів (30×30 см), аркуш паперу (А4).

Тривалість роботи: 25-30 хвилин.

Вікові рамки: від 12 років.

Алгоритм роботи:

Вступ

Кожному учаснику пропонується взяти будь-який клаптик фольги, щоб, відчувши фізичні властивості та можливості цього матеріалу, зробити з нього що-небудь.

Основна частина

Інструкція до дії:

1. Використовуючи два клаптики фольги, виконайте роботу на тему: «Я і мій талант».

2. Коли робота буде завершена, помістить свій виріб перед собою на білому аркуші паперу.

3. Дайте відповіді на запитання:

- Як називається Ваша робота?
- Що Ви створили?
- Ви і Ваш талант – це єдиний образ або вони відокремлені одне від одного?
- Чи взаємодіють вони одне з одним?
- У якому віці Ви вперше виявили свій талант(-ти), що цьому сприяло?
- Які перешкоди та складнощі на шляху вдосконалення свого таланту Ви долаєте зараз?
- Назвіть людей, які підтримують Вашу віру у власний талант.
- Розвитку якого нового таланту на основі вже відкритого Вами чекаєте?
- Наскільки Ваш талант реалізований у житті (оцінить за стовідсотковою шкалою)?
- Чи можете Ви на основі свого таланту навчити майстерності інших?
- Чи допомагає Ваш талант розвиткові інших людей, творенню добра?
- Якби ця робота раптом заговорила, що б вона сказала Вам?

Висновки. Дана техніка допомагає реалізувати свій творчий потенціал, ступити крок до досягнення внутрішньої гармонії. Техніка «Я і мій талант» дає можливість отримати відповіді на такі запитання:

- Як ставиться клієнт до себе та свого творчого начала?
- У яких вони стосунках між собою: конструктивно взаємодіють, доповнюють одне одного чи конфліктують?
- Наскільки клієнтові вдається реалізувати свої таланти та здібності в житті?
- Чи є у клієнта проблеми у сприйнятті свого творчого потенціалу?
- У чому сильні сторони створених образів?
- Який потенціал для вдосконалення особистості вони мають?
- Як клієнт сприймає свій талант – як дар чи як вантаж?

ЗАНЯТТЯ №7

Гармонізація

Техніка «Мандала-дерево»

Мета: гармонізація внутрішнього стану, усвідомлення особистого потенціалу, зміцнення відчуття внутрішнього центру, символічне відображення життєвих процесів росту та розвитку.

Інвентар: щільний папір формату А3; гуаш, пензлі, кольорові олівці або пастель; простий олівець для позначення базових елементів.

Час роботи: 40–60 хвилин.

Інструкція:

• Створіть спокійну атмосферу: тиха музика, приглушене світло або комфортне робоче місце.

• Попросіть учасників сісти зручно, закрити очі та сконцентруватися на своєму диханні.

Медитація на внутрішній центр:

1. Уявіть всередині себе точку, яка є вашим внутрішнім центром.

2. Зосередьтеся на цій точці: який вона має колір, текстуру? Як відчувається її присутність?

3. Відчуйте, як із цієї точки проростає паросток. З кожним подихом він міцнішає та перетворюється на дерево.

4. Відчуйте, як дерево стає міцнішим: коріння глибоко входить у землю, стовбур наповнюється силою, а крона тягнеться до неба.

5. Уявіть, що дерево взаємодіє зі стихіями: воно живиться енергією землі, води, повітря та вогню.

6. Сконцентруйтеся на своєму внутрішньому відчутті цього процесу.

Малювання:

1. Намалюйте коло на аркуші паперу, що символізує ваше внутрішнє середовище.

2. Позначте центр кола – це ваш внутрішній центр.

3. Почніть малювати дерево з центру, звертаючи увагу на коріння, стовбур і крону.

4. Використовуйте кольори, які найбільше відгукуються вашим відчуттям під час роботи.

Рефлексія: після завершення малюнка важливо приділити час для усвідомлення отриманого досвіду.

Питання для обговорення:

1. Як ви себе почували під час медитації та малювання?

2. Чи подобається вам ваше дерево? Яке воно: сильне, гнучке, тендітне?

3. Дайте назву вашій мандалі-дереву. Яка вона (5 прикметників)?

4. Що ви відчуваєте в тілі, коли дивитеся на свій малюнок?

5. Що ваше дерево говорить про вас? Який ресурс або підтримку воно вам дає?

6. Чи відчуває ваше дерево потребу в чомусь? Що б ви хотіли для нього додати?

Символіка дерева:

• Коріння — зв’язок із предками, життєвою енергією, опора. Чи достатньо міцним ви його відчуваєте? Чи є відчуття, що коріння «живить» вас енергією, чи, навпаки, блокує через нерозв’язані конфлікти або травми?

• Якщо коріння слабке, це може вказувати на потребу у зміцненні внутрішньої опори через роботу з особистою історією чи стосунками.

• Стовбур — основа вашої особистості, внутрішня сила та витривалість. Який він: товстий, гнучкий чи тонкий?

Товстий, масивний стовбур — це знак стійкості, сили, але також можливого страху перед змінами.

• Гнучкий стовбур свідчить про здатність адаптуватися, але надмірна гнучкість може вказувати на втрату власних меж.

• Тонкий, тендітний стовбур може говорити про відчуття слабкості, невпевненості чи недостатню віру у власні сили.

• Психологічна робота зі «стволом» зосереджена на пошуку балансу між стійкістю та адаптивністю.

• Крона — ваші прагнення, мрії, зв’язок із навколишнім світом. Наскільки вона розкрита?

Розлога, пишна крона може свідчити про відкритість до світу, реалізацію своїх потенціалів.

• Скромна, обмежена крона може вказувати на страх проявлятися, обмеження у мріях чи відсутність сміливості для досягнення цілей.

• Закрита, хвороблива крона може свідчити про емоційне виснаження або відчуття ізольованості.

• Робота з «кроною» спрямована на розширення меж власних можливостей, визначення та досягнення цілей.

• Малювання дерева допомагає «вкоренитися» у власному тілі, заспокоїти нервову систему та знайти гармонію між тілом і думками.

Рекомендації:

1. Для дітей: спрощуйте процес, зосереджуючись на кольорах та формах. Це допомагає дітям розвивати уяву та впевненість у собі.

2. Для груп: після виконання учасники можуть поділитися своїми малюнками та думками про них. Це сприяє глибшому розумінню себе та інших.

«Мандала-дерево» — це техніка, яка допомагає людині знайти внутрішню рівновагу та відчути себе цілісною. Вона розкриває внутрішній потенціал, дозволяє усвідомити свої потреби та знайти підтримку у відчутті внутрішнього центру.

ЗАНЯТТЯ №8

Підсумки

1. Вправа «Малюнок на жатому папері»

Мета: актуалізація та вираження почуттів, пов’язаних зі самосприйняттям людини в даний період часу, їх усвідомлення та інтеграція, корекція внутрішнього контролю та скованості, розуміння психологічного стану інших людей, зниження прояву агресії.

Хід вправи: необхідно взяти листок паперу і повністю змочити його водою, розвернути та покласти перед собою. Учасникам пропонується створити образ, який існує насправді або ж у їх фантазії. Рекомендується фіксувати свої відчуття в ході роботи. Після завершення процесу малювання учасники показують один одному створені роботи та коментують, відповідаючи на

такі питання:

- Що Ви створили?

- Які відчуття викликає у Вас створена робота?

- Що Ви відчували під час створення роботи?

- На що схоже малювання на жатому папері якщо порівняти цей процес з життям?

- Який досвід може отримати людина малюючи на жатому папері?

2. Вправа «Інсталяція»

Мета: пробудження творчої активності, визначення своїх особистісних особливостей, уникнення емоційних бар’єрів між членами команди, командоутворення.

Хід вправи: групі пропонується із підручних матеріалів, з того що є в кімнаті, створити скульптуру на задану тему. Особлива увага приділяється тому, щоб в процесі роботи зверталася увага на думку кожного її учасника. В

ході проведення вправи ведучий дізнається хто в групі є лідером та на що орієнтовані решта учасників.

3. Повторне анкетування

4. Рефлексія та зворотній зв’язок